naše řeč

DÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

7-8

ROČNÍK XXXIV • 1950

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ

NAŠE ŘEČ • ROČNÍK XXXIV • ČÍSLO 7-8 • VYŠLO V PROSINCI 1950

Vydává III. třída České akademie věd a umění v deseti číslech do roka nákladem Státního nakladatelství v Praze II, Ostrovní 30. Řídí univ. prof. Dr Boh. Havránek s redakční radou (univ. profesoři Dr V. Machek, Dr Fr. Ryšánek, Dr Vl. Šmilauer, Dr. Fr. Trávníček, Dr V. Vážný, spisovatel K. J. Beneš a Dr Al. Získal, ředitel Ústavu pro jazyk český). Odpovědným zástupcem listu je prof. Fr. Daneš. Redakce: Praha I, Karlova ulice 26, telefon 354-64. Tiskne Státní tiskárna, nár. podnik, základní závod 01-Unie, Praha II, Svobodova ul. 1. Administrace a expedice v Státním nakladatelství v Praze II, Ostrovní ul. 30, telefon 278-57 až 9.

Předplatné Kčs 70,— ročně (10 čísel), cena jednotlivého čísla Kčs 7,—.

Účast na poštovní novinové službě povolena poštovním úřadem Praha 022, jedn. zn. 309-Šťo-50. Dohlédací poštovní úřad Praha 022.

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Ze Státního nakladatelství dětské knihy: Orlin Vasilev, Divoký les. M. Přišvin, Zlatý luh. L. N. Tolstoj, Bitva u Borodina. O. Sekora, O zlém brouku bramborouku. R. Agišev, Chlapec a tygr. V. Majakovskij, Zvěřinec. O. Sekora, Pohádka o stromech a větru. B. Němcová, Pan učitel. J. Neruda, Jen dál! Pohádky Boženy Němcové. A. Malinská, Náš Adámek. H. Boguszewska, Červení hadi. K. Čukovskij, Voda, mýdlo, umyvadlo. K. Čukovskij, Všechno na ruby. A. Ptáčková-Macháčková, Ivánek u opiček. — Ze Státního nakladatelství: Jelínek-Haller, Jazyk mateřský III, IV. — Český jazyk (Učebnice mluvnice, pravopisu a slohu pro 2., 3., 4., 5. roč. národních škol). Český jazyk (Cvičebnice českého jazyka pro I., II. třídu škol středních). Havránek-Jedlička, Stručná mluvnice česká pro střední školu. — Z jiných nakladatelství: Wiener slavistisches Jahrbuch (A. Sexl, Wien). A. P. Čechov, A chce se žít (Vyšehrad). A. Pražák, Dějiny slovenské literatury (Melantrich). B. Němcová, Národní báchorky a pověsti I. (Čs. spisovatel — Knihovna klasiků). J. Neruda, Povídky malostranské (Čs. spisovatel — Knihovna klasiků). Rukopisy Petra Bezruče z let 1899—1900 (Universita Palackého). — Z naklad. Orbis: Marko Polo, Milion. První rok socialistické cesty naší knihy. Zákon o právu rodinném. Trestní zákon a trestní řád. M. Seydewitz, Jde o Německo. J. Hálek, Moje cesta od Tolstého k Marxovi. Lenin a Stalin o ekonomice a politice. D. Tiščenko, Encyklopedie základů marxismu-leninismu. Fr. Červinka, Engels, A. V. Venědiktov, Státní socialistické vlastnictví. Kapitalistické monopoly a jejich boj. Kl. Gottwald, Za socialistický stát, za socialistické právo. Organisace spojených národů. Lidová poesie hornická. Bulharsko v životě a práci lidu. Proces proti titovským špionům. F. T. Konstantinov, Lidová republika bulharská na cestě k socialismu. J. Laponogov, Lidově demokratické Maďarsko na cestě k socialismu. Zd. Nejedlý, Bedřich Smetana (Kniha I. a II.) J. S. Zvarič, Rasové theorie a rasová diskriminace v angloamerických zemích. V. V. Mavrodin, Úloha ruské a sovětské vědy v dějinách světové kultury. J. Holeček, Naši (Kniha II.; NK, sv. 20). J. Wolker, Básně (NK, sv. 17). K. V. Rais, Západ (NK, sv. 19).

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Budujeme; La Bulgarie; Časopis pro moderní filologii; Československo; Český časopis historický; Ezik i literatura; Izvestija Akademii nauk SSSR; Język polski; Komenský; Listy filologické; Literární noviny; Milotický hospodář; Naše věda; Nová Lužice; Nová skutečnost; Nový život; Pedagogická revue; Ruch v tělovýchově a sportu; Růst; Slavia Occidentalis; Slavonic Review; Slovenská reč; Slovo a tvar; Slovo a slovesnost; Sokolské noviny; Theorie i praxe; Tvorba; Var; Vesmír.

Zjišťování mluvnické normy soudobé spisovné češtiny

ALOIS JEDLIČKA

Jazyk, který je jako prostředek styku mezi lidmi jevem společenským, vyznačují dvě složky: slovní zásoba, t. j. souhrn slov v jazyce užívaných, a mluvnická stavba, která není nahodilá, nýbrž tvoří složitou, vnitřně pevně skloubenou soustavu. Slovní zásoba jazyka i jeho mluvnická stavba se ve vývoji mění, třebas tento vývoj není překotný, ale postupný. Změny v slovní zásobě se projevují vznikem nových slov a zánikem jiných, vznikáním nových významů a jejich změnou, zastaráváním slov nebo jejich obnovováním a p. Jsou pak podmíněny vývojem a potřebami společnosti, která jazyka užívá. Přináší je vývoj výroby, obchodu, techniky, vědy a vůbec kultury, s nímž se objevuje potřeba vyjádřit nové pojmy, rozlišit nové pojetí věcí a p. Jakkoli jsou tyto změny zřejmé všem, kteří jsou účastni vývoje příslušného jazyka, i v krátkém časovém rozmezí, ba dějí se přímo před našima očima, přece je jisté, že zahrnují jen malé procento veškeré slovní zásoby.[1])

Jsou-li však změny v slovní zásobě jazyka, byť především v tomto omezení na nevelkou část slovníkového bohatství, patrné v malém časovém odstupu nebo přímo účastníkům jazykového dění, je vývoj mluvnické stavby jazyka značně pozvolnější. I mluvnická soustava jazyka se ovšem mění, ať ve svém skladu hláskovém nebo tvarovém, ať ve své stavbě syntaktické. Její změny jsou však méně znatelné, jsou pozvolnější. Objeví se nám zřetelně v delším časovém odstupu, srovnáme-li na př. hláskovou a tvarovou podobu staré češtiny s hláskovou podobou dnešního jazyka nebo stavbu věty v češtině humanistické s oproštěnou stavbou větnou v demokratisované češtině dnešní. Působí na tyto změny analogie (zvl. hlásková a tvarová), tlak soustavy, ale především činitelé spojení se společenskou úlohou jazyka, ať se projevují jako vliv cizích jazyků (zvl. při spojování slov ve větách, v pořádku slov, v slovních vazbách a frázích), anebo jako vliv lidových nářečí a hovorového jazyka při změnách uživatelů a nositelů spisovného jazyka.

Ani slovní zásoba jazyka, tím méně jeho mluvnická stavba, není nahodilá, libovolná, nýbrž projevuje se v nich jistá pravidelnost,

[1]) Srov. Sgallovo shrnutí Stalinova výkladu o vývoji jazyka v předešlém čísle Naší řeči, str. 81 n.

jistý řád, pociťovaný jako závazný. Tato zákonitost, tento řád v jazyce není ovšem neměnný, tak jako není neměnný jazyk a jako není neměnné myšlení a skutečnost, které jazyk vyjadřuje. Zachycují nám ji pro jistou dobu pravidla a poučky v mluvnicích a ve slovnících. Mluvnice a slovníky jsou tedy — nebo mají být — kodifikací toho, co pociťuje většina příslušníků jako v jazyce obvyklé, zákonité, závazné. Soubor toho pak, co je v jazyce pravidelné, obvyklé a co má sklon u většiny příslušníků jazyka k přijímání závaznému, je jazykovou normou. Tuto jazykovou normu spisovnou, a to jak slovní, tak mluvnickou, je třeba dokonale znát. Její poznání a její studium je cílem práce jazykových theoretiků, jazykovědců[2].)

Ve vývoji spisovné češtiny od doby obrozenské setkáváme se se slovníkovými a mluvnickými díly, která měla značný vliv na praktické užívání spisovného jazyka.

Spisovná čeština prošla — jak je známo — od doby obrozenské prudkým vývojem. Tento vývoj souvisel s národně obrozenským procesem (jeho společenské kořeny odkryl po B. Havránkovi a F. Vodičkovi v poslední době zvláště J. Bělič)[3]), s vytvořením a rozvojem národní literatury, vědy a vůbec kultury. Zvláště čtyři období se v tomto vývoji vyznačují prudkým kvasem a rozvojem: bylo to vlastní období obrozenské (do r. 1848), sklonek XIX. století, kdy jazykový kvas doprovázel rozvoj české buržoasie spojený s rozvojem české vědy, techniky a kultury, a konečně období od vzniku samostatného státního života po r. 1918, které přineslo rozšíření úkolů spisovného jazyka a jeho pronikání do nových oblastí. Samostatně se začíná rýsovat také nejnovější období po r. 1945 s nároky, které na jazyk klade dnešní hospodářská, politická a kulturní výstavba nové, socialistické společnosti. V těchto obdobích se především projevovala potřeba jazykovědných děl, která by tvořila pevné ohnisko, z něhož by bylo možno posuzovat často překotný jazykový vývoj, o něž by se normotvorné a stabilisační úsilí opíralo.

Funkci takového díla plnil v oblasti slovní v době obrozenské se zdarem především Jungmannův Slovník a jeho autor i jeho vrstevníci mu tento charakter vědomě vtiskovali a ve svém úsilí o jazykovou kulturu kriticky i výchovně propagovali. — V letech sedmdesátých až devadesátých reagovala česká jazykověda — především prakticky zaměřená — na slovníkový rozvoj a růst v příručkách brusičských,

---

[2]) Pojetí normy a kodifikace jazykové sleduje dnes obecně přijímaný výklad Havránkův, podaný ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932), str. 83 a j. a v I. roč. Slova a slovesnosti (1935, 8 n.).

[3]) Ve studii *Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury*, otištěné ve sborníku university Palackého v Olomouci *Tři studie o Palackém* (1949). Referát o ní přinese Naše řeč v příštím čísle.

ne vždy šťastných. Vedle jistého momentu kladného působení — alespoň u příručky oficiálního charakteru, jakou byla několikerá vydání matičního Brusu — zůstala tu negativní brusičská tradice, mechanicky a nevědecky tradovaná, která se zásadně stavěla proti jazykovému vývoji a novým jazykovým prostředkům. A konečně v období posledním připadá tato úloha Příručnímu slovníku jazyka českého, vydávanému Českou akademií věd a umění a sestavovanému někdejší kanceláří Slovníku jazyka českého a dnešním Ústavem pro jazyk český.

Nutný a obecně uznávaný a podporovaný rozvoj slovní zásoby, který ovšem bylo a je třeba řídit, usměrňovat a ustalovat, vyžadoval a vyžaduje pevnou, jednotnou a ustálenou základní normu mluvnickou. Bylo a je úkolem jazykovědy tuto normu odhalovat, zjišťovat, uzákoňovat a tříbit. V době obrozenské plnila tento úkol Dobrovského mluvnice „Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache“ a školské mluvnice na Dobrovském založené. Vyplývalo ze zvláštního rázu obrozenského jazykového vývoje, že tato mluvnická kodifikace byla při oslabenosti a zúženosti, ba neexistenci živého spisovného obyčeje obrozenského autoritativně stanovena Dobrovským, a to kodifikace normy období staršího, v podstatě veleslavínského. Vlivem této kodifikace, přísně vymáhané jak jazykovou kritikou, tak později jazykovou výchovou, teprve se vytvářela živá jazyková norma spisovná, živý kolektivní usus. Tato jazyková norma byla ovšem v počátcích rozkolísaná, neustálená, ale během vývoje můžeme v ní pozorovat zjevný stabilisační, ustalovací proces. Nevedl však v živé jazykové normě nikterak k strohé přímočarosti a jednotvárnosti. Ustalovala se jednotná spisovná podoba jazyka při mizení jevů nářečních, místně ohraničených (srov. ještě na př. nářeční prvky v jazyce B. Němcové a pod.), ale nastávalo vrstvení prostředků s možností využití v podstatě slohového, na prostředky zastarávající a živé, současné, na prostředky knižní a mluvené a pod. Periodu brusů — brusy vedle převážného zaměření na slovníkovou stránku nepomíjely zcela mluvnickou stavbu jazyka — nemůžeme ani zde hodnotiti kladně. Výrazně se na sklonku minulého století uplatňuje vědecká osobnost a dílo J. Gebauera. Gebauerova kodifikace učinila na jedné straně přítrž brusičské libovůli, na druhé straně svým historisujícím stanoviskem nepřihlížela v plné míře k ustalujícímu se živému spisovnému obyčeji v průběhu 19. století. Vcelku lze říci, že mluvnická norma se od začátku XX. století, a především pak od r. 1918, vlivem účasti stále širších vrstev na jejím vývoji silně demokratisovala. Bylo proto třeba, aby nové mluvnické kodifikace k těmto jevům přihlédly a je zachytily. Tyto jevy však pronikají do mluvnických kodifikací jen pozvolna: přihlíží k nim po pozdějších

úpravách mluvnic Gebauerových (ve zpracování Ertlově a Trávníčkově) a po vydání Pravidel českého pravopisu 1941, na něž působil zásah Pražského linguistického kroužku[4]), teprve nová Mluvnice spisovné češtiny od Fr. Trávníčka, založená na popisu soudobé spisovné mluvnické normy, a v jevech skladebních Novočeská skladba Vl. Šmilauera.

Ukázali jsme v letmé zkratce, jak jazykovědná díla slovníková i mluvnická v jednotlivých obdobích jazykovou normu, která byla v tom nebo v onom úseku v pohybu a v níž se projevovalo kolísání, zachycovala nebo jak do jejího vývoje zasahovala. V době poměrné jazykové ustálenosti se může takové působení dít jen na základě důkladného poznání jazyka, na základě objektivního zjištění jeho normy. K takovému zjišťování normy je potřebí nashromáždit bohatý a průkazný materiál. Pro slovní stránku jazyka takový materiál máme, a to v slovníkovém archivu Ústavu pro jazyk český. Vychází z něho uvedený už Příruční slovník jazyka českého, který má plnit v dnešní době funkci činitele slovní vývoj regulujícího. Slovníkový lístkový materiál shromažďovala vypisováním z děl i časopisů kancelář Slovníku jazyka českého od r. 1911.[5]) Tento lístkový materiál je však zaměřen jen na zjišťování slovní zásoby, na podrobné zachycení slovních významů a jejich odstínů. Není pochyby o tom, že v některých případech je ho možno jako pomůcky a s jistou mírou opatrnosti užít i při studiu normy mluvnické. Je však potřebí uvědomit si, že není k takovému účelu určen a že tu může mít jen funkci prozatímně pomocnou.

I když jsme si vědomi větší proměnlivosti slovní zásoby jazyka a naproti tomu poměrné neměnnosti mluvnické soustavy, přece jen je zřejmé, že i pro studium mluvnické normy je potřebí bohatého dokladového materiálu, získaného výpisy z literatury. Shromáždit takový materiál jako protějšek svého bohatého slovníkového archivu vytkl si za úkol akademický Ústav pro jazyk český v oddělení pro současný spisovný jazyk[6]). Následuje tak v tom jiné akademie a ústavy, na př. Ústav ruského jazyka (dnes součást Ústavu pro jazykovědu).

Práce na shromažďování dokladových výpisů pro zjišťování mluvnické normy byly započaty loňského roku. I když je možno těžit

[4]) Srov. čl. Havránkův *Zásady Pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny* v Slově a slovesnosti 10, 1948, str. 13 n.

[5]) Viz o něm článek Kv. Hodury v Naší řeči 19, 1935, 1 n.

[6]) Základní otázky zjišťování normy současné spisovné češtiny a praktické směrnice pro jeho provádění byly prodiskutovány společně všemi členy oddělení pro současný spisovný jazyk Ústavu pro jazyk český. Tento náš článek se opírá o výsledky této diskuse.

z dosavadních zkušeností při sbírání slovníkového materiálu, přece jen jiný charakter mluvnické normy a mluvnických jevů vyžaduje jiné celkové pojetí a zaměření práce. Vychází se přitom z těchto hlavních zásad.

1. Výběr jevů. Na rozdíl od postupu při shromažďování slovníkového materiálu nepřihlíží se při sbírání materiálu mluvnického — jak je to zcela nasnadě — ke všem mluvnickým jevům. Věnuje se pozornost jen těm, u nichž se projevuje vývoj a v nichž je norma rozkolísána. Nezaznamenává se na př. při vypisování gen. sg. *soudu*, poněvadž jiný tvar v současném jazyce neexistuje, ale je třeba zachycovat genitivní tvary místních jmen typu *Nymburk*, a to pro kolísání tvarů *Nymburku* — *Nymburka*. Za tím účelem byl pořízen v oddělení pro současný spisovný jazyk v Ústavu pro jazyk český soupis jevů, které je zapotřebí nejdříve sledovat. V tomto soupise byly ještě rozlišeny jevy, v nichž je potřeba zjišťování nejaktuálnější, nejnaléhavější, a jevy, v nichž se sice kolísání projevuje, ale soudobá kodifikace je zachycuje ve formě dvojtvarů, ve shodě s tendencí projevující se v živém obyčeji, nebo je usměrňuje ve prospěch jedné varianty jako varianty živé.

Jako nejnaléhavější jeví se takové případy, v nichž současná spisovná norma, jak ji pociťují její nositelé, je v rozporu s dosavadní kodifikací v Pravidlech českého pravopisu nebo v mluvnicích. Jako příklady častěji již připomínané[7]) uveďme přechod jmen ženského rodu od vzoru *kost* ke vzoru *píseň* a jejich kolísání v některých tvarech; tvary zájmena *tentýž*, zvláště pronikání složených tvarů 4. a 7. sg. fem. (*tutéž*, *toutéž* m. *touž*); imperativ sloves typu *tlouci*; kolísání v tvarech 3. os. plurálu; skloňování některých typů cizích příjmení, tvoření příslušných příjmení ženských, na př. ruských, kde spisovný obyčej — ponechán sám sobě — jde cestami odchylnými od neúplné kodifikace v Pravidlech. — Vedle takovýchto příkladů nesporné potřeby není možno pouštět se zřetele ani případy, kde je třeba podrobnějšího zjištění normy, zvláště pro účely normativní mluvnice. Může tu jít v oblasti tvarosloví o podrobné zachycení všech odchylek od pravidelné tvarové soustavy (na př. výčet jmen nebo sloves, na nichž se tyto tvarové odchylky pozorují a pod.), v oblasti skladby o vystižení tendencí, k nimž vývoj současné normy u některého jevu směřuje, na př. postavení příklonky *se* po pause, kde školská kodifikace příliš zjednodušuje.

Podle těchto měřítek byly vybrané jevy — jejich počet není ovšem nikterak uzavřen — rozvrženy do skupin, podle nichž podle naléha-

---

[7]) Srov. B. Havránek v Slově a slovesnosti 10, 1948, str. 19; Al. Jedlička v Naší řeči 34, 1950, str. 48.

vosti bude excerpce postupovat. Uvedeme alespoň některé z vybraných jevů jako příklad.

1. Délka samohlásek: její vyrovnávání u slov příbuzných, na př. při tvoření příponami *-tel*, *-č*, *-dlo* a pod., a v tvarech téhož slova (*rána*, 7. sg. *ránou* a j.).
2. Kolísání jmen mezi tvrdým a měkkým skloňováním (*chmel*, *-e//-u*; *Halas*, *-e//-a* a j.).
3. První pád množného čísla jmen typu *demokrat* (*demokrati//demokraté*).
4. Skloňování a přechylování cizích jmen osobních (*Shelley*, 2. sg. *Shelleye//Shelleyho* a j.).
5. Skloňování a přechylování slovanských, zvl. ruských jmen osob.
6. Skloňování místních jmen (genitiv a lokál sg. jmen typu *Nymburk*, dativ plurálu jmen typu *Vršovice*, lokál plurálu jmen typu *Přepychy*, *Netluky* a pod.).
7. Genitiv zájmena *on*, akusativ zájmena *ono*, tvary zájmena *tentýž*.
8. Imperativ sloves typu *tlouci*, 1. os. sg. a 3. os. pl. těchto sloves.
9. 3. os. pl. sloves 4. třídy (*-í//-ejí*) a přechodníky přítomné těchto sloves.
10. Podstatné jméno slovesné od sloves zvratných.
11. Pronikání osobních vazeb místo neosobních (*bylo tma//byla tma*).
12. Stupňovací přiřazování po záporu (Nevěděl to *i* on).
13. Zvratné zájmeno *se* po pause vyznačené interpunkcí.
14. Bohatě rozvitý přívlastek před jménem.
15. Vyjadřování passiva tvary opsanými a zvratným passivem.
16. Genitivní a dativní vazby u sloves.

Při pořizování lístkových výpisků pro studium mluvnické normy je potřebí na rozdíl od podobné práce při normě slovníkové zjišťovat frekvenci dokladů. To znamená, že je nutno zachytit všechny doklady na daný jev v některém díle a stanovit vzájemný poměr vyskytujících se variant. Excerpce jevů nemůže ovšem být nikterak úplná, nemůže být provedena v celé rozloze literárního tvoření a spisovného vyjadřování. Je jen vzorková, zabírá representativní typy děl a přihlíží k pravděpodobnosti výskytu jevů v těchto dílech. Při slovníkové excerpci se projevovala podobná problematika vzhledem k možné úplnosti, a tím poměrné průkaznosti shromážděného materiálu.[8])

2. Výběr děl k excerpci. Úkolem výpisků je nashromáždit materiál pro studium mluvnické normy spisovné češtiny, a to spisovného

---

[8]) Srov. citovanou studii Kv. Hodury *Lístkové výpisky k českému slovníku*, Naše řeč 19, 1935, str. 1 n.

jazyka běžného, neutrálního. Nejsou to tedy ani prostředky jazyka, který slouží k traktování vědeckého bádání a myšlení s vypjatou intelektualisací prostředků, ani jazyka, kterého se využívá v slovesně uměleckém díle k dosažení nebo k podpoře uměleckého záměru. Takovéto prostředky se objevují především v dílech s thematikou obecně kulturní, zvláště také se zaměřením popularisačním. Najdeme je v denním tisku, v časopisech, v literatuře kulturně politické, v dílech odborně popularisujících, v literatuře memoárové a pod. Podobné rámcové omezení na běžný jazyk obecně spisovný a jeho základ nacházíme s příslušným odůvodněním také v úvodě k Trávníčkově Mluvnici spisovné češtiny I, str. 7. Vedle jazyka psaného není možno přejít ani spisovný jazyk mluvený. Jevy v něm zjištěné mohou být velmi průkazné k tomu, aby ukázaly vnitřní rozrůznění spisovné normy. Potíž bude jen se způsobem, jak tyto jevy zachycovat. Nebude tu možno běžně užít přímých záznamů obvyklých při zápisech dialektologických. Spíše bude možno sledovat je v přepisech podle stenografických záznamů veřejných projevů, přednášek a pod. nebo se obrátit k mluveným projevům druhotným, na př. k připraveným rozhlasovým přednáškám a pod.

Základ excerpce tvoří tedy díla, v nichž se objevuje v největší míře jazyk běžně spisovný. Počítá se k nim i literatura odborná. U děl vyhraněně vědeckého charakteru je třeba mít na mysli, že výpisky z nich mohou postihnout takové jevy nebo tendence v jazyce, kdy jazykový výraz je do jisté míry určován nebo zasahován touto jejich vyhraněností. Na druhé straně se v dílech odborně praktických objeví prvky, které budou za hranicemi vlastního jazyka spisovného. I když jsou to převážně prostředky slovníkové, najdeme je přece jen i v oblasti mluvnické. Tak se na př. v chemické mluvě (a jistě i literatuře) užívá gen. sg. *vodíka*, zatím co běžný spisovný jazyk zná jen tvar na *-u* (*vodíku*). Nebo se v matematické nebo technické literatuře objevuje prostá akusativní vazba u slovesa *uvažovati* (na př. uvažujeme prostorový útvar a pod.). I tyto prostředky se mohou stát součástí spisovné normy, jestliže překročily už zřejmě hranice úzké slangovosti a užívá-li se jich běžně a z vyjadřovací potřeby.

Rovněž jazyk slovesně uměleckých děl je podkladem pro studium soudobé mluvnické normy s částečným omezením. Jevy zaznamenané ze slovesně uměleckých děl je třeba hodnotit vzhledem k možné záměrnosti jejich užití. Zjišťujeme-li na př. frekvenci koncovky *-ách* v lokále plurálu maskulin na *-k*, *-g*, *-ch* (proti dosud výrazně převažující koncovce *-ích*), nemůžeme plně počítat tento doklad z Karla Poláčka: Po schůdkách, vedoucích z podzemního obydlí, vystoupil malý vojáček (Podzemní město, str. 6). Tvar na *-ách* tu může být motivován snahou po zvukovém rozrůznění (místo *schůdcích*, *ve-*

doucích). V takovém užití se tedy stírá statisticky průkazný moment dokladu. Ale na pozadí jiných dokladů podporuje přece jen svědectví o pronikání koncovky *-ách* do normy.

Do excerpce se nepojímají díla básnická, poesie, verše. Jejich jazykový výraz mívá sice své zvláštnosti především ve slovníku, ale i v mluvnické stránce se setkáváme s jevy, které přesahují rámec normy. Vyskytují se tam na př. apokopované tvary, inversní pořádek slov a j. Hodnota výpisu těchto dokladů by byla jen v tom, že se od jejich zřejmé výjimečnosti odráží to obvyklé, pravidelné, co je součástí běžné spisovné normy.

Ze slovesně uměleckých děl nepůvodních, přeložených, pojímají se do excerpce ta, jejichž překlad je dílem autorů jazykově tvůrčích, takže je možno jejich jazyk počítat k výraznému přínosu pro českou jazykovou kulturu. Při výpiscích některých jevů, na př. při skloňování cizích podstatných jmen osobních a místních, neuplatňuje se otázka hodnoty překladu do té míry jako při jevech jiných.

Spisovný jazyk je jednotný pro celé naše jazykové území, je společným dorozumívacím prostředkem všech příslušníků našeho národního společenství. Jeho základem a vývojovým jádrem je sice středočeské nářečí, ale spisovný jazyk se rozvil v útvar samostatný, v jednotný národní jazyk spisovný. Je jisté, že do jednotlivých spisovných projevů příslušníků našeho národního společenství pronikají dosud prvky krajové, nářeční. Jsou opět častější v slovní zásobě než v oblasti stavby mluvnické. Leč právě zde mohou nabýt povahy varianty, kterou už většina příslušníků nepociťuje jako krajovou, nářeční, nýbrž užívá jí běžně ve svých projevech spisovných, mohou se stát součástí běžné spisovné normy. Je tomu tak na př. v některých jevech tvaroslovných (rodové dublety typu *brambor* — *brambora*, hojnější výskyt koncovky *-e* (*-ě*) v 6. pádě jedn. čísla mužského rodu v spisovných projevech příslušníků moravských), v jevech slovotvorných (slovesa typu *pozotvírati*, *pozalézati*, *pozamykati*, *pozabíjeti* a p. s významem postupnosti, podílnosti, doložená především u autorů moravských), skladebních (na př. u rozložení slovesných vazeb, srov. *chtíti po někom* a j.) a výslovnostních (spisovné varianty výslovnosti náslovné skupiny *sh-*). Proto je potřebí ve vhodné a potřebné míře zachytit jazyk autorů původem nebo pracovním a životním prostředím spjatých s některým krajovým územím, jazyk krajinských listů a pod. Tento zřetel neznamená ovšem nikterak podporování krajově diferenčních jevů na újmu žádoucí jednoty společného spisovného jazyka, nýbrž má jen poskytnout potřebnou dokladovou základnu pro studium jevů a pro jejich kodifikaci, pro možné a nutné rozlišení prvků jen nářečních a těch, které již mají platnost širší, stávají se součástí spisovné normy.

Časový rozsah pro výběr excerpovaných děl je určen těmito hledisky: Postupuje se od děl a projevů časově nejnovějších, v podstatě tedy od těch, která vyšla po r. 1945. Poněvadž však pojem současné normy chápeme v rozmezí širším, tvoří jádro zjišťovaného materiálu zhruba výpisky z děl po r. 1918. Podle zvláštního charakteru zachycovaných jevů budou záběry tu hustší, tu řidší. Jako pozadí pro osvětlení některých jevů, zvláště pro poznání vývojových tendencí, přiberou se díla asi od r. 1900. Tak zahrne shromažďovaný materiál ve výběru výpisky z děl asi za posledních 50 let, tedy za období, které se v našem chápání současné normy považuje pro takový popis za nejvhodnější.

3. Zpracování shromážděného materiálu. Jedním z úkolů jazykovědců je studium jazyka, poznávání jeho zákonů. Podrobné studium mluvnické stavby jazyka a mluvnických jevů nám umožní právě materiál získaný vypisováním dokladů na vybrané jevy. I dosavadní mluvnické kodifikace vznikaly na základě studia materiálu shromážděného prací jednotlivců nebo prací universitních seminářů. Při shromažďování výpisků v Ústavě pro jazyk český jde o soustředění této práce, o vytvoření protějšku k excerpci lexikální.

Ale materiál takto shromážděný a sebe bohatší by byl mrtvý bez náležitého vědeckého zhodnocení a zpracování. Jako by bylo chybou mechanické hodnocení materiálu slovníkového, založené na pouhé statistice zachycených dokladů, tak je tím více potřebí uvědomit si nebezpečí takového mechanického posuzování u materiálu mluvnického. Materiál sám je nutným předpokladem studia, ale má tu charakter pomocný, je třeba znát jeho meze a důsažnost. Kriticky upozornil na tento poměr k materiálu při studiu normy už B. Havránek ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* v r. 1932 (str. 82): „Materiál sám sebe bohatší bez vědecké osobnosti a bez práce vědomé cíle nedá tuto znalost (t. j. znalost normy — doplněno mnou, *A. J.*) a není ho potřebí v takové míře, ba musíme si být dobře vědomi toho, že pouhá statistika může i másti, na př. co znamenají pro živý usus spisovný procenta o tištěných tvarech substantiv na *-osť* s *ť* v jisté době minulého století anebo třeba psaní adv. *jediné*, když třeba jde jen o opravy korektorské a pod.“ Citát sám — vytržen z dobového a polemického kontextu — by mohl dokonce do jisté míry svádět k negativnímu stanovisku k jakémukoliv materiálu, je však třeba si uvědomit, v jakém kontextu se vyskytá: je namířen proti polemické výtce Hallerově, která měla za cíl zdůrazňováním obtíží při poznávání normy oddálit změny v kodifikaci. Dnešní situace je jiná: nestavíme se proti změnám v kodifikaci, a to proti změnám založeným na důkladném poznání normy. Jsme si však stejně dobře vědomi,

že — řečeno slovy Havránkovými — nestačí pouhá statistika a že materiál poskytne jen východisko k tomuto poznání normy.

Jak budeme postupovat při hodnocení jednotlivých dokladů na vybrané jevy a s jakými problémy se přitom setkáme? Můžeme znovu navázat na uvedený citát Havránkův a vyjít z postřehu o eventuálních zásazích korektorských nebo upravovatelských. Počítat s těmito zásahy je velmi důležité a už tento fakt sám znemožňuje pouhé zjišťování statistické. Musíme si být vědomi toho, že nemáme vždy před sebou neporušený jazykový projev autora (ve smyslu jeho přímého jazykového povědomí), nýbrž že vycházíme z projevu tu více tu méně jazykově upraveného různými zásahy činitelů jiných. O problematičnosti takového zasahování, o jeho oprávněnosti, způsobu a míře se v nedávné době v našem odborném i denním tisku hojně diskutovalo a není potřeba se s těmito otázkami v této souvislosti šíře zabývat.[9]) I když nemůžeme ve všech případech zjistit účast jazykových oprávců, přece jen s ní musíme v jistém okruhu počítat. Z toho vyplývá, že odchylku od kodifikace, zvlášť od mluvnické kodifikace v Pravidlech českého pravopisu, budeme hodnotit výše než shodu s touto kodifikací. Proto se už excerptorům doporučuje, aby zaznamenávali soudobou kodifikaci: odchylka nebo shoda je potom na prvý pohled patrná.

Při závěrečném zpracování materiálu shromážděného pro jednotlivé jevy půjde především o zjištění a vytčení těchto rysů a tendencí v mluvnické normě:

1. Bude třeba zjistit, zda je některý prostředek součástí normy, zda se ho užívá obvykle, pravidelně. Důležité bude vysledovat přitom prostředky zastarávající nebo nově do jazyka pronikající, stejně jako tendence nově a průbojně se v jazyce uplatňující. Objeví se nám tak možná generační rozdíly v užívání některých prostředků: zatím co na př. u starší generace je běžná genitivní vazba u sloves *užíti, použíti* ve shodě s dosavadní kodifikací, je nahrazena tato vazba u mladší generace, především té, která je na vysokých školách od r. 1945, téměř důsledně vazbou akusativní v jazyce mluveném i psaném. Ať již jsou příčiny tohoto dosti ostře znatelného rozlomu v normě jakékoli (v některých případech praktická neznalost dosavadní kodifikace, vliv jiných jazyků), je třeba jej vzít na vědomí. Při zjišťování prostředků nově se v jazyce objevujících bude potřebí

---

[9]) Srov. na př. Slovo a slovesnost 10, 1948, 223 n. — V poslední době věnuje značnou pozornost těmto zhusta negativním zásahům upravovatelským (v slovenském prostředí se tu užív á ustáleného cizího názvu *apretor, apretorský*) slovenská jazykověda. Srov. naposl edy článek Št. Peciara *Jazykový purismus a apretorská prax* v Slovenské reči 15, 1950, 257.

hodnotit je s hlediska zákonitosti a řádu v jazykové soustavě, s hlediska potřeby a výrazové hodnoty.

2. O zjištění toho, do jaké míry se stávají nebo staly součástí spisovné normy, půjde také u prostředků pronikajících do spisovného jazyka z místních nebo zájmových nářečí. Hustota jejich užívání bude vedle jejich hodnocení s hlediska potřeby a výrazové hodnoty opět důležitým znakem pro určení jejich spisovné nebo nespisovné povahy. Při jejich kodifikování bude ovšem třeba přihlížet k požadavku jednotnosti spisovného jazyka, který se staví proti neodůvodněným vlivům provinciálním.

3. Důležitým měřítkem pro přijímání dublet a variant je tendence k jejich významovému rozlišování. Nejsou řídké v jazyce takové případy, kdy dvojitost tvarů a prostředků vede k jejich významovému rozlišení. Je v souhlase s theoretickým pěstěním a studiem normy, s podporováním výrazové schopnosti jazyka, takovéto tendence zjišťovat a ozřejmovat.

4. Vedle významového rozlišení výrazových prostředků je potřebí přihlížet i k jejich slohovému rozrůznění, zvláště tvarových variant. Při podrobném studiu a poznávání normy se také toto vnitřní slohové rozvrstvení ukáže.

Řekli jsme již, že při studiu a popisu jazykové normy je východiskem materiál; jsme si ovšem vědomi jeho mezí, jeho pomocného charakteru, toho, že je třeba interpretovat jej opatrně a ne mechanicky. Máme přitom na mysli lístkové doklady nashromážděné excerpcí, výpisy především z děl a časopisů, o jejichž výběru jsme se výše zmínili. Vhodným jejich doplňkem je materiál založený na zjišťování spisovného jazykového povědomí anketou, dotazníky. Tato metoda, jíž užil při zpracování mluvnice soudobé spisovné ruštiny moskevský Ústav ruského jazyka[10]), je na př. velmi vděčná při zjišťování soudobé spisovné výslovnosti. Ale i v jiných plánech, v tvarosloví i ve skladbě, může velmi platně přispět k poznání soudobého jazykového obyčeje. Objeví se jí, po případě potvrdí třeba tendence ke generačnímu rozlomu v normě, její krajové varianty a také sklon k významovému rozlišování prostředků. Zkoumané osoby si však musí být vědomy toho, že zjišťujeme živý spisovný obyčej, nikoli nějakou znalost mluvnických pravidel. Proto by bylo vhodné kombinovat — tak jako je tomu v dotazníkové akci dialektologů — samostatné vyplňování dotazníků s přímým zjišťováním obyčeje, resp. s příležitostným ověřováním dodaných údajů.

---

[10]) Srov. referát o studii E. S. Istrinové v Naší řeči 33, 1949, str. 145 n. a zkrácený překlad této studie v Slovenské reči 15, 1950, str. 193 n.

Při této metodě záleží na počtu dotazovaných osob, na jejich volbě podle poměru k spisovnému jazyku, podle generační příslušnosti a podle původu a krajové příslušnosti. Závazné je především svědectví osob jazykově tvůrčích, jimž je spisovný jazyk vědomým nástrojem jejich působení, spisovatelů, beletristů i autorů odborných, novinářů, ale i jazykových praktiků v širším smyslu.

Shromažďování výpisků k studiu spisovné mluvnické normy je akce velmi důležitá. Zařadily se do ní především bohemistické katedry na pedagogických fakultách našich universit (v Praze, pobočky v Českých Budějovicích a v Plzni, v Brně a v Olomouci). Vedle spolupráce studentských kolektivů počítá se, tak jako je tomu při excerpci slovníkové, se stálými excerptory z řad dobrovolných zájemců. Pro počátek půjde především o nárazové zjišťování nejnaléhavějších otázek pro potřeby kodifikace v Pravidlech a pod. Objeví se přitom jistě mnoho cenných zkušeností, jak pro techniku shromažďování materiálu, tak pro vlastní studium normy. Konečným cílem pak je, aby se nashromážděný materiál stal protějškem bohatých sbírek slovníkových a aby mohl vhodně sloužit k důkladnému poznání a studiu všech citlivých míst v současné mluvnické normě.

K mluvě ostravských horníků

VÁCLAV KŘÍSTEK

Tento článek je myšlen jako příspěvek k poznání sociálního nářečí ostravských horníků (havířů — *havýř* nebo již *havíř*); jeho problematika je ovšem velmi bohatá a složitá a vyžadovala by zpracování monografického, úměrného pracím o lašských dialektech místních, jimiž obohatil naši dialektologii zejména Adolf Kellner.[1])

Hornická mluva vůbec, a tedy i hornická mluva ostravská je dialekt speciální neboli slang. Jeho nositeli jsou horníci, výrazná společenská skupina zvláštních dělníků, pracujících v nevšedním prostředí

[1]) Myslím na jeho důkladnou dvojsvazkovou práci o těšínských dialektech — Východolašská nářečí I, II, Brno 1946 a 1949 (srov. referát v Naší řeči 33, 1949, 154 n). Speciálních prací o hornické mluvě je dosud málo; trochu pozornosti jí věnoval Fr. Oberpfalcer-Jílek v Československé vlastivědě, sv. III, Jazyk, str. 369 n., kde je také uvedena literatura starší, a pak Mojmír Hájek v Slezském sborníku roč. 46 (1948), str. 103—125. M. Hájek řeší problém hornické řeči s hlediska sociologického (v užším slova smyslu), neřeší tedy otázky jazykové. V některých terminologických údajích bude třeba poopravit i významovou náplň některých termínů. Poslední prací je článek A. Sivka „Několik příspěvků k hornickému výrazivu na Karvínsku“ (Slezský sborník 47 [1949], 156 n.). Materiál k nynější práci jsem získal jednak z dlouhodobého pobytu na Ostravsku, jednak ze dvou brigád na jámě Ludvík v Ostravě-Radvanicích.

a v nevšedních podmínkách, které formují jak jejich způsob života, tak také jejich myšlení. Vycházíme-li z marxistické these, že řeč je bezprostřední skutečností myšlení, budeme sledovat především ty jevy hornického slangu, jimiž se liší od národního jazyka českého jakožto nástroje myšlení a dorozumívání všech příslušníků českého národa, mluví-li svou mateřštinou. Hornická mluva je jen odnoží tohoto národního jazyka, s nímž úzce souvisí jak převážnou zásobou slovní, tak také základní gramatickou stavbou. Na národní český jazyk navazuje ostravská hornická mluva přes místní dialekt lašský, neboť ostravští horníci jsou příslušníci lašského dialektu, převážně východolašského typu. Otázka hornické mluvy ostravské je tedy problémem nikoli gramatickým, neboť hornický dialekt nemá vlastní gramatickou strukturu, nýbrž problémem specifického názvosloví hornického, dále pak specifických vazeb a rčení, které přímo souvisí se způsobem hornické práce a života. V dnešní době vyvstává ještě jedna otázka, poměrně málo důležitá, ale zajímavá — otázka nářečního křížení. Na ostravské doly přicházejí totiž brigádníci z různých částí republiky a z různých pracovních prostředí. Je zajímavé sledovat, jak tito brigádníci přijímají a přetvářejí specifické výrazivo hornické.

Hornické názvosloví, ať již se týká pracovního prostředí, pracovního nářadí, či dělníků samých, je zajímavé po několika stránkách. Je to především původ tohoto názvosloví, obměny původních termínů, jejich přetváření a přizpůsobování struktuře národního jazyka, a to jak po stránce hláskoslovné, tak po stránce tvarové, dále pak nahrazování původních cizích termínů termíny českými.

Dnes užívané názvosloví je stále ještě převážnou většinou zřetelně německého původu, třebaže u mnohých termínů je německý původ zastřen značným zkomolením. To je lehce pochopitelné, uvážíme-li, že prvními horníky na Ostravsku, prvními majiteli dolů byli Němci. Stejně tak tomu bylo i v ostatních revírech hornických. Důlní odborníci byli do první světové války školeni jen německy (v Příbrami se do první světové války vyučovalo jen německy); také nižší důlní úředníci navštěvovali německou horní školu. Domácí obyvatelstvo přijímalo německá slova jako termíny pro pojmy dosud neznámé a necítilo jejich cizí původ, zvláště pak tehdy, kdy tyto termíny přizpůsobilo svému jazyku po stránce hláskové a tvarové. Znovu to dokazuje i ta okolnost, že i brigádníci, přicházející do dolů z různých končin naší vlasti, přijímají tyto termíny vcelku bez výhrad a upravují si je jen ve výslovnosti a ve flexi. (Na př. užívají běžně slov jako *bindloch* — hnízdo pro zasazení stojky, *špermasy* — dřeva pro měření výšky stojek, ovšem v podobě *špermásy* atd.) Teprve v předmnichovské republice se počínalo užívat českých termínů, které razili česky školení úředníci, ovšem nedůsledně. Horníci sami si

neuvědomují cizí původ těchto označení a chápou je jako technické termíny. Menší část názvosloví je původu polského (*kumpel*, *skury* — umyvárna, kůže na ochranu kolen atd.).

Německého původu je hned označení celého závodu — *šachta*, vedle něhož označení *důl* nebo *jáma* má domovskou příchuť odborného jazyka spisovného. Horníci sami říkají, že pracují *na šachtě* nebo *v havyrni* (*v havirni*). Šachta je slovo víceznačné. Označuje jednak celý závod, jednak jen prohlubeň, v níž jezdí klec. Odtud rčení *idym pod šachte*, t. j. k těžní jámě. Vedle těžní šachty je na každém dole šachta větrací, *veteršachta*, *veterka*, jíž odchází opotřebovaný vzduch. Místnost, kde se denně horníci hlásí a kde se denně rozdělují na pracoviště, je *cechaus*, *cechovňa* (*štajger cechuje; užech je zacechovany*, *zacechovoł mě do uhlo* . . .). *Markovňa* — známkovna je místnost, kde si horníci před směnou vyzvednou známku se svým stálým číslem. Pro umyvárny se udržuje označení *kumpel* (pol. původu) nebo zčeštěné označení *kupel*.

Do šachty jezdí horníci *po šoli* — jak označují těžní klec. (*Farał po posledni šoli a vyjechać by chćeł po prvni*). Jen v době poruch nebo při opravách těžní jámy se fárá *po fartach* (t. j. žebřících). Fárá se nejen do šachty a z šachty, předák nebo dozorce musí *přefarać předek*, *rabunk*, nejsou-li v něm nebezpečné plyny — *gazy*, *smrady* — nebo je-li dosti bezpečno po jiné stránce (drží-li dobře strop čili *fiřt*, nedošlo-li k závalu — *zavał*, t. j. zhroucení stropu, atd.).

Od šachty, t. j. od těžní jámy, se jde na pracoviště — *do předku*, *do rabunku* — *překopem* (dříve se říkalo též *feršlagym*), dále pak hlavní třídou (*gruntštreka*, *štreka*) a třídou. Překop i třída jsou poměrně vysoké důlní chodby, v nichž se kladou kolejnice (*šiny*) pro dopravu vozíků s uhlím a dřevem. Starší označení pro vozíky *hunty* je již zcela zatlačeno prostým označením *vozy* (na př. *nafědrovalizme sto vozuf*). Vozíky pro dopravu dřeva se jmenují *kozy*. Od třídy vedou průchody, které mají názvy podle toho, v jaké poloze jsou vzhledem k třídě. Je to *svažňa* (vede od třídy vzhůru, k třídě je tedy svah); dříve se označovala také *brymza* („*bo se tam vozy mušu brymzovać*“, t. j. brzdit); dále *upadňica*, t. j. chodba, která od třídy klesá. *Komin* (*kumin*) nebo *přeraška* je větrací průsek pro odvod *větrů* (t. j. opotřebovaného vzduchu). Někdy se razí komín v uhlí; to je vlastně příprava pro nové rubání (*porub*, *rabunk*).

Všechny chodby (*štreki*, *svažně*, *upadňice*) mimo ty, které jsou rubány v kamení, t. j. hlavně překopy, musí se proti sesutí zajišťovat výdřevou, budováním — *cimrovaňim*. Svislá kulatá dřeva pro výdřevu se jmenují *stojky* (dřívější název *štempel* již ustupuje); horní břevno se jmenuje *kopňa* (spis. *stropnice*). V chodbách jsou tato dřeva dosti silná, v průměru asi 15—20 cm. Výdřeva v porubu (v místě

těžení) je poměrně slabší. Stojky jsou postaveny do t. zv. *hnízd* neboli *bindlochů*,[2]) t. j. mělkých jamek vydlabaných v kameni, které zvětšují stabilitu stojek. Na horní straně stojky je vytesáno sedlo, do něhož *kopňa* zapadne. Je-li chodba široká a je-li tíha stropních hornin velká, staví se jedna stojka ještě uprostřed. Takovou stojku označují havíři jako *mitloch*. Strop — *fiřt*, zejména sypký, se zajišťuje *otkory*, podélnými prkny, která se pokládají po délce chodby pod *kopně*. Stěna chodby se jmenuje *štus*, a to horní a dolní podle svahu stropu. Odtud rčení *břinknuć sebum pod štus*, t. j. lehnout si pod stěnu chodby.

Vlastní místo, kde se uhlí dobývá, označované spisovně jako porub, jmenují havíři *předek*,[2a]) *rubaňi*, *rabunk*. Rozpíná se od třídy po t. zv. výmytinu (*vymyćina*), t. j. místo, kde uhelná sloj končí. Sloj nazývají havíři *flec* (m.); odtud i kolísání v rodě substantiva *sloj* (muž. i žen.). Za výmytinou se mění sloj v *kluchtu*, *kluftu* (*šprunk*, *stlak*), což je nedozrálé uhlí nebo hlína. Celá fronta uhelné sloje v rubání se označuje jako *stěna*, uhelná vrstva pak *pilíř*. Délka stěny se dělí na t. zv. *cimry* (nom. sg. *cimra*), t. j. prostor od jednoho vyztužení k druhému. Celek je pak t. zv. *orgel*, t. j. celý prostor, dělený jednotlivými *cimrami* podél stěny. Stojky jsou po obou stranách v jedné řadě, a tak označení *orgel* (t. j. varhany) je skutečně přiléhavé. Mezi řadou stojek u pilíře a pilířem je t. zv. *ulička*, asi 90 cm široký prostor, kudy před vlastním rubáním projíždí brázdicí stroj (viz dále).

Dřeva pro výdřevu v porubu jsou jednak *kulaćiny*, jednak *plaščiny*. Do porubu se přivážejí na *kozách* (viz výše). Z kulatin se dělají stojky; *plaščiny*, t. j. delší kulatiny, rozříznuté na polovic, tvoří břevno. Rovnou plochou řezu se *plaščiny* přikládají k *fiřtu* (t. j. stropu), oblou stranou dolů. Pod ni se pak nabíjejí stojky (*nabijać stojki*). Potřebnou délku stojky vyměřuje havíř t. zv. *špermasami*, dvěma odřezky z odkorků, asi 1 m dlouhými, které přikládá k sobě a posouvá na patřičnou délku. Podle nich pak stojku uřeže pilou. V *orglu* jsou po celé délce stěny kladeny posuvné *žlaby* (*ryny*), do nichž se narubané (*nafědrovane*) uhlí hází lopatou. Pro házení mají havíři několik termínů; nejběžnější je *čepać*, jinak také *mitać* (z karetní hry, původně hodit kartu doprostřed, do hry) nebo *frunkać*. Poslední termín je onomatopoické označení rychlého a prudkého házení. Celá akce dobývání uhlí je *fědrunk*, t. j. dobývání uhlí, slovo dějového významu. Druhotný význam je výsledný, *fědrunk* je to, co se *nafědrovalo* (na př. v havířské písničce *fědrunku je kupa*). Prostor za posuvnými žlaby, v němž je vrstva uhlí již vybrána a který je určen k sesutí, je *zavał*. Po od-

---

[2]) Starší horníci si často tropili žerty z „novocianuf“ (viz dále) a posílali je pro *bindlochy* k jiným horníkům.

[2a]) Uvádí též Příruční slovník jako odborný název pro „pracovní místo, kde se dobývá užitkový nerost“.

stranění výdřevy zhroutí se tam strop a zaplní vybraný prostor. Před sesutím je však třeba chránit vlastní pracoviště, což se děje systémem t. zv. *kašňi*, hranatých, krátkých dřev, naskládaných křížem na sebe na způsob kašny. Tyto kašny se stavějí asi 1 m za žlaby a musejí se ovšem po každém dni překládat o tolik, o kolik postoupilo rubání. Tak, jak každý den postoupí stěna uhlí o jeden orgel, tak se štreka — třída — zajišťuje proti sesutí t. zv. *žebrem* (t. j. vlastně kamenná kašna nad chodbou), které staví obyčejně zkušený, starší havíř se svým pomocníkem z kamene a odpadového dřeva. Kámen nazývají havíři obyčejně *forot*. *Forot* (z něm. Vorrat) je původně zásoba uhlí, nahromaděného do velkých kup na nádvoří šachty nebo za šachtou. Slovem *forot* se pak také označovaly hromady kamení vyvezeného ze šachty z různých průseků v kamení nebo vybraného z uhlí v třídírně, jíž havíři říkají běžně *separat*. Hromady kamení, často velmi rozsáhlé, označují se dnes obyčejně jako *hałdy* nebo *hołdy*.[3]) Slovo *forot* označuje dnes již kamení samo. Havíř, který staví žebro, vyplní vyrubaný prostor kamením a odpadovým dřevem v šířce „orglu" a do výše asi 5 m od „štreky". Ostatek vyrubaného prostoru je určen k zavalení. Protože žebro narůstá každý den stejně tak, jak pokračuje porub, říká se, že *se žebro potahuje*. Sloj není někdy čistá. Uprostřed uhlí je někdy vrstva kamení, t. zv. *proplastek*, nebo, jak havíři říkají, *mitel*, někdy je třeba také vybrat vrstvu podstropního kamene, který s horninou nad slojí pevně nesouvisí. Tento kámen házejí havíři lopatou nebo rukama přes žlaby do závalu. Pokud nestačí kámen odházet přes žlaby, vhazují jej do žlabů. Odtamtud jej pak vybírá horník, který z něho staví žebro. Co ani on a jeho pomocník nestačí vybrat, vyveze se s uhlím na povrch a tam se v „separátě" odstraní. Je-li sloj čistá, je třeba opatřit kámen pro žebro odstřelem stropu v závale.

Hornické stroje jsou vesměs poháněny stlačeným vzduchem, který se přivádí do šachty z kompresorů t. zv. *lutňami*, t. j. potrubím o širokém průměru, a rozvádí se do jednotlivých pracovišť t. zv. *rułami*. V porubu jsou vedeny tyto *ruły* nad žlaby ve výšce asi půl m podél celé stěny. V nich jsou pak ventily, havíři říkají *plajgry*, na které se našroubuje gumová hadice pro nástroje a stroje. Nejdůležitější a nejužívanější hornický nástroj je *sbíjecí kladivo*, které havíři ještě někdy nazývají *pikhamer*. Označení činnosti s ním je však dosud *pikovač*. Sbíjecí kladivo jmenují dnes havíři *zbijačka* nebo *zbijok*. Jeho podstatnou částí je špičatý *oškrd*, t. j. ocelový válec zakončený ostrým hrotem. Tohoto odborného názvu spisovného se

---

[3]) V době nezaměstnanosti sbírali na haldách nevybrané uhlí t. zv. *hołdžoře*, nazývaní také ironicky „uhlobaroni".

však vůbec neužívá. Havíři říkají *špica* nebo *špic*. Oškrd se našroubuje do těla kladiva a kladivo na tlakovou gumovou hadici. (*Zbijokim se pikuje pilíř*). Je-li sloj tvrdá (*pilíř nělza upikovać*), vrtají se do uhlí díry pro dynamitovou nálož. Pilíř se pak odstřelí. K vrtání děr slouží *turbinka*, která je rovněž poháněna vzduchem. Pro ni mají havíři název *burčok* (protože *burčí*, vrčí). Do turbinky se našroubuje vlastní vrták (*sféder*), na jehož konci se připevní *korunka* z tvrdé oceli. Dříve se užívalo k vrtání do uhlí t. zv. *borhamrů*, které jsou daleko těžší a méně výkonné. Na vrtání v kameni se užívá „borhamrů" dosud. Vedle toho má ještě každý horník *pilku*, *sekeru* (*śekirke*), *kladivo* (*fajsel*), které slouží k nabíjení stojek, *kilof* (t. j. lehký špičák s dřevěným topůrkem necelý metr dlouhým), jímž se dříve, dokud nebylo sbíjecích kladiv, rubalo uhlí. Dnes slouží většinou k rozbíjení velkých kusů uhlí nebo kamene (*muśi se bić po logach*, t. j. po vrstvách, jak je kámen *rostlý*). V dnešní době ulehčuje velmi podstatně hornickou práci *brázdicí stroj*, který havíři jmenují *šramačka*. Šramačka projíždí t. zv. uličkou (viz výše) a podřezává pilíř zvláštními noži, upevněnými na těžkém rameni stroje, u *počvy* (t. j. „podlahy", dna sloje), které se říká *zol*. Podšramání dosáhne hloubky 1,5 m. Do hloubky podšramání se denně vybírá uhlí. Uhlí a uhelný prach, někdy též kámen, který se uvolní po podšramání sloje, je t. zv. *šram*. Dříve než se *pikuje pilíř*, je třeba „šram" odházet do žlabů. — Každý horník nosí s sebou kahan, *lampu*, kterou *fasuje* v lampárně. Dnešní kahany jsou elektrické, jen důlní střelci a dozorci nosí ještě lampy benzinové, t. zv. *zicherki*, jimiž je možno (podle délky plamene) rozpoznat přítomnost důlních plynů. Nejmodernější svítilna je elektrická lampa, upevněná na kožené přilbě, *helmě*.

Důlní dělníci a úředníci mají své tradiční označení podle povahy vykonávané práce. Některá označení se mění se změnou způsobu práce, která je závislá na mechanisaci. Horníci pracovali dříve v trojici, jejímž vedoucím byl *hajer* nebo *havýř* (*havíř*). Havíř narubal kilofem uhlí. T. zv. *folovač* naložil uhlí do kolečka (*kary*, *tački*) a *tačnik* odvážel *tački* na štreku (*karovoł*). Tam se uhlí nakládalo do vozíků, které pak odvážel *šleper* (*běhač*). Tato práce byla velmi těžká. Zejména táčník, jímž byl vždycky začátečník (*synek*), vytrpěl při této práci velmi mnoho. Do kolečka se vešlo asi 100 kg uhlí, do jednoho „huntu" 7 koleček. Byla-li sloj nízká, dosahovaly *tački* až ke stropu. Táčník si přehodil přes ramena t. zv. *śirke* (nom. *śirka* — plátěný pás) a namáhavě vlekl kolečko dolů k „štrece". Vystouplé kosti páteře měl stále poraněné (havíři říkali: *mo na gřběče pačerki*[4]), t. j. boláky, při-

[4]) Slovem *pačerki* označují se dnes v lašském nářečí jakékoli korálky nebo perličky. Původně byly *pačerki* kuličky na růženci (paterky < Pater noster). Skutečný růženec se označuje jako *ružaňec*.

pomínající perličky na šňůrce, zranění si stále odíral o strop. Při žlabovém a pásovém těžení pracuje havíř se svým pomocníkem (*helfrem*). Úkolem havíře je narubat uhlí (*narobić, nafědrovać uhlo*), které pak „helfer" nahází do posuvných žlabů. *Folovač* je dnes horník, který pracuje u t. zv. *sýpky*, t. j. místa, kde se uhlí ze žlabů nebo z pásů sype přímo do vozíků. Folovačův pomocník pracuje s *vratkem*, t. j. s důlním strojem, který slouží k potahování prázdných vozíků pod šýpku. V podstatě je to otáčivý válec, na který se navíjí lano (*lina*), upevněné na sepjaté vozíky. Tento dělník se obyčejně označuje jako *vratkoř*. Podél stěny pracuje více part. Každá z nich má za úkol za denní směnu (*šichta*) narubat uhlí do hloubky podšramání a na délku zhruba tří žlabů (*ryn*). Jeden žlab měří asi 3 m; žlaby jsou spojeny po celé délce šrouby a leží na saních. Pohybují se rytmicky asi 30 cm dopředu a pak trhnutím zpět na původní místo. Sklon žlabů a setrvačnost pohybu uhlí způsobuje, že se uhlí stále posouvá dolů až k sýpce. Pohyb žlabů obstarává vzduchem poháněný stroj, jemuž havíři říkají *motor*. Folovač u sýpky ovládá přívod vzduchu pákou a může včas potřeby pohyb zastavit (není-li na př. dostatek vozů). Vedle vlastní těžby má havíř za úkol *budovat*, t. j. vydřevit vybraný prostor. Již během směny je z bezpečnostních důvodů někdy nutno postavit stojky (obyčejně o jedné noze), t. zv. *provisorki*, které se pak odstraní, až se vybere celý prostor a postaví definitivní stojky do *cimer*. Za nimi musí být ještě ulička, kterou projede brázdicí stroj. Horník, který „potahuje žebro", se obyčejně nazývá *kašňoř* nebo *peciňoř*. Při rozdělování práce jsou horníci denně určováni do různých pracovišť (*něska ech je cechovany do uhlo, do žebra . . .*). Práci a úseky přímo na pracovišti rozděluje přední dělník, *předák* — *forant*, který je přímým představeným na pracovišti a který je odpovědný za bezpečnost svých podřízených.

Samostatným důlním pracovníkem je *střelec* neboli *šuzman*. Jeho úkolem je obcházet pracoviště v revíru a odstřelovat dynamitem tvrdé uhlí nebo kámen. Díry pro nálože musí navrtat havíř se svým pomocníkem. Střelec vkládá do navrtaných děr dynamitovou nálož ve formě válečků (havíři říkají *šulki dynamitu*) a do nálože vkládá zápalku se zvláštním isolovaným drátem, zvaným *palňik*. Odstřeluje-li se najednou více náloží, spojují se palníky zvláštním systémem. Zapalování se děje elektrickou jiskrou. Pro výbuch, ránu mají havíři označení *šus*. (*Šus mu něodešoł, muši go vypikovać.*). Důlní dozorce nebo prostě důlní, jemuž havíři říkají *štajger*, přijde na pracoviště jen několikrát za směnu, protože má dozor nad více úseky. Občas přijde na pracoviště i naddůlní — *oberštajger* nebo důlní inženýr.

V druhé směně přicházejí na pracoviště jiní horníci. Jejich úkolem je přeložit žlaby a vzduchové potrubí do nově vybudovaného orglu,

a to o tolik, o kolik postoupila práce. To jsou t. zv. *překladači*. Potrubí překládá obyčejně důlní zámečník, jemuž se říká *rułkoř* (pracuje s potrubím, rulami). *Cimerhajeři* překládají dřevěné kašny, které chrání žlaby a pracoviště před zavalením. Dále je třeba odstranit *cimrovaňi v zavale*. To je práce *pleničů* (*rabovače — rabujum stojki v zavale*). K tomu používají zvláštních strojů (*sylvester, vinda, hever*). Železné stojky, které se v poslední době zavádějí místo dřevěných a které mají značnou cenu, je třeba vytáhnout všechny. Dřevěné stojky je třeba někdy nechat v závale. Cimerhajeři obstarávají také výdřevu v chodbách (*robić v cimerhajerce*). Spisovný název pro „cimerhajera“ je *dřevič*. Přísun prázdných vozů a odvoz plných obstarávají strojvůdci (*mašinfira*); pod šachtou, t. j. u těžní jámy, pracují narážeči — *anšlegři*. Narážejí plné vozy do klece, vyrážejí z klece prázdné vozy, které klec přivezla s povrchu. Chod klece řídí strojník — *mašinveter*. Měření v dolech obstarávají důlní měřiči — *makšajdři*.

V dolech se pracuje nepřetržitě (*na dźen, na noc, odpoledně*). Doba 24 hodin se dělí na tři *směny — šichty*, trvající 8 hodin. Termín *šichta* je víceznačný. První, druhá (ranní, odpolední) šichta — t. j. horníci, kteří pracují ráno . . . Šichta dále znamená pracovní dobu (*dřelech całum šichte jak stary Marcalik; idym na šichte, ze šichty, mum uš po šichće*, elipsovitě: *mum uš po ňi, idym na ňum*). Dále znamená šichta konec práce = bude šichta hotová, skončí: *ešče par vozuf a bedźe šichta. Ze šichty* — znamená na počátku pracovní doby, *ku šichće* — na konci pracovní doby (*uras se mu stoł hned ze šichty; aš ku šichće*).

Vedle specifické hornické terminologie, jak jsem ji ve stručnosti podal, má velkou důležitost zvláštní výrazivo, pojmenování, slovní spojení, aktualisovaná rčení, vtipné a humorné metafory atd. Zde je ovšem velmi těžko vést hranici mezi tím, co je nutno označit jako znak hornického dialektu (slangu), a tím, co je znak místního dialektu lašského. Horníci na př. rádi označují své kamarády přezdívkami podle tělesných nebo duševních vlastností, zručnosti, nešikovnosti, původu atd. Dlouhý a vychrtlý havíř je *haštabiga, cahun, długi jak tydźin před vypłatum;* silný a při práci obratný horník je *targus* (*tyn to inym targo, rve*). Kdo se dovede dobře postavit k práci, je *zgrabny*, opak — *nězgrabny, bulaty, mamlas, cyp* (t. j. vlastně mužský úd). Vychytralý horník je *fikany, mazany*. Mladý havíř, začátečník je *novocian, synek;* afektivně *snopel,ududaněc, usmrkaněc, gizd, varhoł* (*varči, breči, ubekuje*...). Mezi horníky se vždy najde nějaký humorista, šprýmař, který dovede rozesmát ostatní; horníci mají pro něj několik pojmenování: *beskuryja, porhas, podhas* (vlastně podhozené dítě; podobně *podčep* — „podčepnuté“ dítě). Někdy si rád k historkám přidává, aby byly veselejší. Říká se o něm, že *vali* (lže) (*valić* znamená

také „smradit“), *hušta, pucuje. Uvaleny* je ten, kdo plácá nesmysly. Některý rád vyvolává hádky; to je *rypała, štenkrař*, stále *vyryva, štenkruje*. Horník, který bydlí na vesnici a má kousek pole, je *cebulkoř, česnekoř* (*ty hrumski cebulkořu ze Šenova . . .*). *Hajdalák, halama* je otrapa. Něco převrátit je *vybulić* (na př. stojku); *zbulić šichtu, bulać šichty* (iterativně) znamená bez příčiny vynechat směnu. Odtud již i v novinách užívaný termín *bulač směn. Harčok* je horník, který bez příčiny *harčí, řve* — křičí (*něharč po mě, ty ududańcu!*). Typické hornické slovo je sloveso *zrypać se* — *vuski se zrypały*, t. j. narazily na sebe a vykolejily. Do práce si nosí horníci *mazany chleba* a *kafe*. Káva se pije *dučkim*, t. j. najednou, nebo *jak by Kristovi nogi lizoł*, t. j. pomalu; někdo kávu *łopě*, t. j. pije ji velmi hltavě. Silní kuřáci nemohou vydržet 8 hodin bez kouření, které je na ostravských dolech z bezpečnostních důvodů přísně zakázáno. Ti žvýkají (*žujum*, inf. *žuć*) tabák; „odborně“ se říká *přidać se na zymba, na ślifke, na spluve*. Někteří mísí do tabáku usazeninu z dýmky, t. zv. *bago* (*dej troche s bağym*, t. j. trochu tabáku s „bagem“). O horníkovi, který utrpěl úraz na ruce a má ji ovázanou, se říká, že *pěstuje lalke* (lalka = dětská panenka). *Pačerki* (korálky) viz výše. Když někdo *zbuli* bez příčiny šichtu, říkají havíři žertovně, že *mo uras, mo řić na poły*, nebo že *zhasnuł a ňimug* (t. j. nemohl) *najiść zapałki*.

Velmi oblíbená jsou i rýmovaná rčení, na př. *to se vali, jag ve vanhali* (když jde dobře *fědrunk*; vanhala — t. j. Warenhalle — byla závodní prodejna vítkovických zaměstnanců, kde se zboží prodávalo o něco levněji než jinde); *zehňi se, vole, boz je na dole* — říká se tomu, kdo udeří hlavou do stropu nebo do stojky. Ptáte-li se, co dělá havíř (hajer), zní odpověď: *hajer vengle drancuje* (dobývá uhlí) *a gnojočkum pluje* (a odplivuje hnojůvkou — *bo se přidoł na zymba*).

Poznámka. Fonetický přepis hlásek není dokonalý. Někdy je skutečně těžké zachytit výslovnost správně. Horníci jsou totiž příslušníci různých typů lašských nářečí, a tak výslovnost není vždy jednotná. Pokud je to možné, přepisuji lašské hlásky znaky pro nejblíže příbuzné hlásky české. Ponechávám jen ťvrdé *ł*, měkké retnice (*ṗ*, *ḃ*, *ṁ* . . .), měkké souhlásky zadopatrové (*k̇*, *ġ*) a měkké *ś*, *ć*, *dź*. Zde by spisovný přepis značně skresloval skutečnou výslovnost. Rovněž *i* a *y* značí dvě různé hlásky (s tím souvisí i přepis *ňi*). Přízvuk neoznačuji; u slov trojslabičných a víceslabičných je hlavní přízvuk na předposlední slabice.

Připojuji dvě ukázky souvislého textu. (Vypravoval Leopold Míčko, horník z jámy Ludvík.)

Haẃyř kozoł synkovi něch idźe přefukać šlauch (hadici). Ale uš to trvało došć długo, tak haẃyř se šoł podživać, co tam tak długo robi. Synek śedźi za rynnami, caly červyny a nadmuty a fuko do šlauchu. Ukozoł mu, že to muśi přikrynčić na plajger, a jak zavoło, ňech to

potym puśći. „Jo se za tyn čas namažym zbijok“, pravi havýř a idźe. Ale co, synek něčakoł, až mu havýř zavoło, a puśćił luft. Havýř ale eščě ňimoł šlauch přikryncuny ku zbijoku a všicek olej mu střiknuł do pysku. Tak vřešči na synka: „Přišperuj (zatáhni ventil), něska mě bydźeš myć a jutro teš, bo to naros něumyješ!“

Dva folovače puščali na svažňi vuski. Přišoł ku ňim třeći a pravi se: „Čuješ, tam na guře (t. j. ty tam, nahoře), povic tam Baduře (Badura, jméno horníka), ež popušči patnost vuskuf, ale tylko po jednym, ňi naras, by by był pěruňski maras!“

Účet — faktura, spočet

JOSEF FILIFEC

V pracovním jazyku jde především o to, aby se skutečnosti, na základě kterých se práce uskutečňuje, vyjádřily co nejrychleji a nejpřesněji. Této lehké manipulace dosahuje jazyk ve funkci prakticky odborné užíváním odborných názvů-termínů. Pokusíme se ukázat na omezeném případě, totiž na procesu, kterým se vytvořil nový odborný název v obchodněhospodářském jazyku, jak i tyto termíny, na první pohled zcela vyhraněné a všedně samozřejmé, mají svou bohatou problematiku a jak jsou výsledkem jazykové zákonitosti. Navazujeme přitom na poznámku z 33. ročníku Naší řeči (1949, str. 117—119), kde jsme upozornili své čtenáře na nové rozlišení slov *účet* a *faktura*.

Slovo *účet* ve významu „forma zápisu účetních položek“ je vyhrazeno podnikovému početnictví. Slovo *faktura* znamená naproti tomu v obchodním jazyku prakticky hlavně „účet za zboží“, tedy obchodní listinu, kterou vyjadřuje dodavatel svůj nárok vůči odběrateli. Jestliže účty vede účetní, faktury vyhotovuje fakturista. Rozlišení zasahuje, jak vidět, nejen základní slova, ale i odvozeniny, což jsme už ukázali v prvním článku.

Výslovně upozorňujeme na to, že slovem *faktura* nenahrazujeme slovo *účet*, jak se domnívali někteří posluchači Jazykového koutku a dopisovatelé Československého rozhlasu, nýbrž jen j e d e n z významů slova účet.

Dosavadní příručky toto rozlišení samozřejmě ještě neznají; tak PS definuje fakturu neúplně jako účet, ale z věty, která tento význam dokládá, vyplývá už zřejmě dnešní význam „účet za zboží“. Podobně je tomu i ve slovníku Vášově-Trávníčkově. Naproti tomu je v Pechově Slovníku cizích slov faktura zčeštěna jenom synonymem *účet*. Je zají-

mavé, že Nový slovník cizích slov v moderní češtině od Otakara Šetky z r. 1935 uvádí s dnešního hlediska správně fakturu jako účet za zboží. V nejnovějších pomůckách, na př. v *Podnikovém účetnictví* Josefa Fialy (Praha 1950, Tiskové podniky) je už ovšem rozlišení obou pojmů provedeno. Proto jsme na uvedeném místě upozornili na novotu, která překvapila, anebo i pobouřila hlavně mnoho přátel Jazykového koutku i pracovníků z praxe. Pozastavovali se zvláště nad tím, že se místo domácího výrazu *účet* zavedlo slovo cizí. Uvedli jsme, že toto slovo není žádnou rušivou novotou, ale přesto jsme vybídli už v květnu 1949 posluchače Jazykového koutku, aby se pokusili nalézt vhodné slovo české téhož významu. Hlavní podmínka přitom byla ta, aby slovo připouštělo tolik a tak vhodných odvozenin jako výraz *faktura*. Podobná akce probíhala, jak jsme dodatečně zjistili, od podzimu téhož roku v Průmyslovém věstníku.[1])

Důvodem pro hledání nového slova byla totiž také ta okolnost, že slovo *faktura* se nehodí podle mínění odborníků tam, kde podkladem účtu nejsou hmotné statky, nýbrž služby, tedy na př. u účtu lékaře, advokáta a p.

Výsledkem této akce byla celá řada návrhů, s kterými své čtenáře stručně seznámíme. Zároveň posoudíme způsob tvoření těchto nových slov a z toho vyplynou i obecnější poznatky pro hledání výrazů pro nové pojmy a náhrad za cizí slova vůbec. Navrhovaných náhrad bylo celkem, pokud víme, čtrnáct. Rozdělíme si je do čtyř skupin, podle toho, zda nevyhovují či více nebo méně vyhovují danému účelu. Do první skupiny řadíme jednak slova *nárok*, *návrh* a *požadavek*, jednak slova *výčet* a *účtenka*.

Slova *návrh*, *nárok* a *požadavek* nevyhovují. Mají totiž už přesně vyhraněné významy, a to abstraktní, takže je na místě soud, že by se u nich nový, konkretní a vzdálený význam nevžil. Podle terminologických zásad volíme totiž za odborné názvy pokud možno slova, která nejsou dosud zatížena ustálenými významy. Proto sahá odborný jazyk tak často k slovům cizím nebo novým, neboť této podmínce vyhovují.

Do první skupiny jsme zařadili dále ještě navržená slova *výčet* a *účtenka*. Také tyto výrazy jsou už významově určeny. Slovo *výčet* je povahy abstraktní, podobně jako slova, která jsme uvedli dříve, slovo *účtenka* je naproti tomu konkretní, neboť znamená podle PS „obchodní lístek s vyúčtováním drobných nákupů nebo útraty v restauracích". Obě slova jsou nadto ještě odvozena od téhož základu jako slovo *účet*; *účtenka* přímo, slovo *výčet* s hlediska dnešního jazyka už

[1]) Vydávají Tiskové podniky, Praha; viz zvláště r. 1949, č. 40, str. 832 a č. 42, str. 870.

zastřeněji. Novým označením typu *účtenka* se odborníci nejraději vyhýbají a dávají přednost slovům odvozeným z jiných základů.

Ve druhé skupině jde o slova *platka*, *platera*, *přehledka* a *zhodnocenka*. Slovo *platka* je zřejmě utvořeno od slovesa IV. tř. *platiti* a můžeme je po této stránce srovnat s odvozeninami typu *splátka* od splatiti, *zkratka* od zkrátiti a p. Tato slova znamenají výsledek nějaké činnosti; o to však v našem případě nejde. Nejde také o další význam, který přichází v úvahu u slov tvořených příponou *-ka* v našem případě, totiž o vyjádření činnosti nebo děje, jako je tomu u slov *půjčka* od půjčiti, *přihláška* od přihlásiti atd. U pojmu označovaného dosud slovem *faktura* jde o docela jiný významový obsah. Slovo *platka* tedy nelze přijmout, protože má neobvyklé tvoření a vybavuje úzký význam. Podobně zamítáme slovo *platera*, které je tvořeno zcela neobvyklým způsobem a zní podivínsky.

Přípona *-ka* je u odvozených nových slov vůbec v oblibě; vyskytuje se v šesti návrzích ze čtrnácti. Nalézáme ji také u výrazu *přehledka*, který je tvořen k podstatnému jménu mužského rodu *přehled* a znamenal by to, co podává přehled o něčem. Tvoření tohoto slova se sice stýká s tvořením obdobných slov jako *průvodka*, *návratka*, ale budí docela jiné představy než slovo *faktura*, je obsahově chudší.

Na slovo *zhodnocenka* se vztahuje výklad, který podáme o výraze *hodnotenka*, který pokládáme za šťastnější a řadíme spolu s *účetkou* do třetí skupiny návrhů.

Podstatné jméno *hodnotenka* značí něco hodnotného a je tvořeno jako jiná podobná slova podle Trávníčka (Mluvnice spisovné češtiny I, 281) příponou *-ka* k přídavnému jménu *hodnotný*, a to se vsunutým *e* mezi *t* a *n*. Podobně vznikla slova *jízdenka*, *chlebenka*, *místenka* a j., která však dnes většinou cítíme jako odvozeniny z podstatných jmen příponou *-enka* (*jízdenka* k *jízda*, *místenka* k *místo*, a tedy také *hodnotenka* k *hodnota*). Návrh je sám o sobě zajímavý a vzhledem k právě uvedeným slovům, která také označují doklady k něčemu, pozoruhodný, protože zapadá do jejich řady. Slovo je však poněkud dlouhé a nepřipouští tvoření vhodných odvozenin.

Na první pohled se zdál velmi uspokojující návrh slova *účetka*. Vyhovuje tím, že se od něho dají tvořit vhodné odvozeniny, jako *účetkář*, *účetkový*, *účetkovati*, ale patří, pokud jde o tvoření, jen zdánlivě mezi slova typu *průvodka* a *návratka*, která, jak jsme viděli, jsou spíš ve vztahu k zamítnutému novotvaru *přehledka*. Slovo *účetka* je totiž příliš blízkou odvozeninou jména *účet*, takže by spíše vybavovalo představu nějakého druhu účtu, a nehodí se tedy pro zcela samostatný význam výrazu *faktura*. U slov *průvodka* a *návratka* však tuto těsnou souvislost se základními maskuliny (*průvod*, *návrat*) nepociťujeme, neboť ta stojí svým významem zcela stranou.

Nyní si všimneme jazykových novot čtvrté skupiny, t. j. slov *odpočet* a *sčet*.

Proti slovu *odpočet*, které je sice tvořeno také od téhož základu jako *účet* (a to platí i o slovech *výčet*, *účtenka*, *účetka*, *sčet* a *spočet*), jsou hlavně dvě námitky. Především vzbuzuje svou předponou představu odluky nebo odčítání, která je skryta též v jeho dosavadním významu, totiž (podle PS) „odpočítání, odečtení, srážka". Vedle této významové vyhraněnosti rozhodlo o zamítnutí slova i to, že se vyskytl nový návrh, slovo *spočet*, který byl obecně uvítán jako nejvhodnější a který si ponecháváme na konec. Možná, že se toto slovo vynořilo jako kombinace slova *odpočet* a *sčet*, které se také octlo mezi návrhy za vlivu ruského *sčot* (účet).

Slovo *spočet* vzbuzuje na rozdíl od výrazu *odpočet* představu sčítání, což je úkon, který je u faktury opravdu nutný. Dále má tu velkou výhodu, že je to slovo nové, nezatížené dosud významy. Dále, přesto, že má týž základ jako *účet*, není od tohoto slova přímo odvozeno jako třeba *účetka*. Proto je lze odlišit od slova *účet*, vyhrazeného pro podnikové početnictví. Další výhoda je v tom, že se od něho dají tvořit potřebné odvozeniny, jako *spočtový*, *spočetní*, *spočtovati* a p. Z těchto důvodů doporučil slovo *spočet* po poradě se svým odborným spolupracovníkem Jazykový koutek a samostatně také Průmyslový věstník jako vhodnou českou náhradu výrazu *faktura*. Přesto zůstal tento návrh zatím jen theoretickým, neboť v úřední praxi se dosud užívá názvu *faktura* a jeho odvozenin (v. na př. novelisaci směrnic pro fakturování, otištěnou v PV, č. 49, str. 1017). Na tuto skutečnost výslovně upozorňujeme.

Čtenáři však snad sdílejí naše přesvědčení, že spolupráce a diskuse tří činitelů, totiž odborníků z jistého pracovního odvětví, jazykozpytců a uživatelů jazyka, kteří se spojili v úsilí o vytvoření nového vhodného slova, vede nakonec k zajímavým a kladným výsledkům. Aby se ovšem těchto výsledků dosáhlo, k tomu je třeba, aby se z iniciativy odborníků příslušného pracovního odvětví vůbec takováto diskuse uskutečnila a aby k ní došlo včas. — A nakonec jednu poznámku. Stálá potřeba nových slov a pojmenování v dnešním jazyce a časté diskuse o nových výrazech velmi přesvědčivě ukazují, jak je důležité, aby se žákům vyšších škol (a tedy budoucím pracovníkům v technice i administrativě) dostalo důkladného mluvnického poučení, především též z oblasti tvoření slov a jazykového pojmenovávání vůbec.

Poznámka. Ani *spočet* nemůže nahraditi slovo *faktura*. Při faktuře *nespočítávají* se kusy nebo ceny, nýbrž je tam, kolik kusů jakého zboží a po čem, dále kolik, komu, kde a jak se platí, do které doby je možno nebo není vůbec možno vyměniti nežádoucí, zkrátka n á k u p n í p o d m í n k y. Mimo to bývá tam zmínka o balení, dopravě atd. To všechno nevyjadřuje slovo *spočet* — spíše by se snad hodilo *nákupní účet*. Nevadí, že jsou slova d v ě.

Fr. Ryšánek

POSUDKY A ZPRÁVY

Nová mluvnice a nové učebnice češtiny pro střední školy

V tomto školním roce dostaly první dvě třídy naší střední školy péčí Výzkumného ústavu pedagogického nové učebnice češtiny. Vypracoval je pro něj za vedení univ. prof. dr. Bohuslava Havránka kolektiv školských praktiků a jazykových theoretiků[1]). Obě tyto učebnice vhodně doplňuje souhrnná *Stručná mluvnice česká pro střední školu.*[2])

Těmito novými učebními knihami dostává se vyučování češtině na středních školách na nové cesty. V čem záleží toto novum nových učebnic, charakterisuje prof. Havránek takto: „S uspokojením můžeme říci, že se tyto knihy snaží uvádět do jazykového učení logičnost abstraktního myšlení, projevující se v mluvnické stavbě jazyka; že jsou zaměřeny na racionalistickou systematickou práci, vedoucí postupně k plnému uvědomělému poznání stavby jazyka a jeho prostředků a k účelnému jeho užívání; že se snaží o vyjádření nové skutečnosti dnešní i budoucí. Jsou jistě schopny zbavit jazykové učení vší improvisace a individualistického subjektivismu na jedné straně a bezduchého mechanismu jazykového drillu na straně druhé.“ (Tvorba 1950, čís. 43, str. 1037.)

I.

Nezbytným předpokladem správného zaměření jazykového vyučování na gramatickou soustavu jazyka je jistě vhodná školská mluvnice. Je nespornou zásluhou prof. Havránka, že se postaral o to, že se po šedesáti letech od doby vzniku školních mluvnic Gebauerových (později upravených Ertlem)[3]) dostalo žákům II. stupně nové soustavné mluvnice jako učební knihy (přesto, že se vyskytovaly hlasy, které pochybovaly o potřebnosti a vhodnosti takové příručky). Tuto knihu je nutno uvítat tím spíše, že se velmi dobře hodí prozatím i pro školy III. stupně a pro studium soukromé (přípravy ke zkouškám, kursy a pod.); vždyť nám stručná, avšak veškerou mluvnickou látku zachycující a vědecky spolehlivá mluvnice dosud chyběla.

Mluvnická látka se tu podává v pěti oddílech (Obecné pojmy. I. Hláskosloví. II. Nauka o slově, o jeho významu, tvoření a tvarech. III. Skladba.

[1]) *Český jazyk.* Cvičebnice českého jazyka pro I. (II.) tř. škol středních. Zpracovali: Dr Bohuslav Havránek, Gustav Janáček, Dr Alois Jedlička, Jaroslav Jelínek, Josef Višňák, Dr Jaroslav Zima, Dr Alois Získal. Státní nakladatelství v Praze, 1950, stran 240 a 176, cena Kčs 14,50 a 13,—.

[2]) *Stručná mluvnice česká pro střední školu.* Sestavili Dr Bohuslav Havránek a Dr Alois Jedlička, profesoři Karlovy university. Státní nakladatelství v Praze, 1950, stran 151 (+1), cena Kčs 10,—.

[3]) Gebauerova dvoudílná školní *Mluvnice česká* vyšla r. 1890 a *Krátká mluvnice česká* r. 1891.

IV. Pravopis). Proti tradičním mluvnicím jeví se tu tedy jako novum oddíl II., který zahrnuje v sobě obecné výklady o lexikálním a mluvnickém významu slov a o druzích slov (s hlediska lexikálního i syntaktického) a pak v rámci jednotlivých druhů slovních vykládá postupně o jejich tvoření, o významu jednotlivých tvarů (gramatických kategorií) a nakonec připojuje tvarový systém, formální tvarosloví. Je tu tedy organicky spojeno to, co v jiných mluvnicích bývá probíráno odděleně (a naopak). Máme za to, že tento nový postup je, zejména pro školské účely, vhodný a že se osvědčí.

Všimneme si nyní některých jednotlivostí podrobněji. Především je třeba pochválit to, že autoři velmi důkladně a důsledně vykládají všechny mluvnické pojmy; po té stránce vyniká hlavně kapitola „Význam slovní", která i jinak šťastně podává souhrn věcí dosud často opomíjených. U důležitějších termínů se uvádějí i názvy latinské (bylo by však dobře dbát tu větší důslednosti). Definice i poučky jsou stylisovány celkem přístupně a zdařile (na př. definice pomnožných subst., spojek, věty a j.); vůbec sloh celé mluvnice je jednoduchý a úsporný, ne však heslovitý, jen snad místy poněkud příliš abstraktní (vzhledem k chápavosti žáků). — Výklady o tvoření substantiv (dnes hodně aktuální) jsou velmi promyšleně zhuštěny a přístupné a přehledné (na str. 22 má však být *Tep*, nikoli *TEP* atd.); pokud jde o tvoření skládáním, zaujali autoři snad poněkud přísné hledisko; dnešní jazyk tohoto prostředku hojně užívá, zejména v odborném názvosloví, a není možno se omezovat jen na tradiční typy (srov. na př. *železobeton* [Váša-Trávníček] i doklady Příručního slovníku typu *radio-* atd.). Vzornou ukázkou toho, jak lze obsáhlou i obtížnou látku značně zhustit, nic podstatného přitom nevynechat a zároveň učinit tento výklad zcela přístupným a objasňujícím, je § 39, v němž je na pouhých dvou stránkách (petitových) skvěle vyložena celá nesnadná a obsáhlá partie o významu pádů.[4])

Autor každé mluvnice je postaven před nesnadný úkol, jak dalece uvádět odchylky ve skloňování (resp. i časování) jednotlivých slov. Naši autoři tu zvolili postup pro školu zcela vyhovující. Zvláštnosti, nepravidelnosti a odchylky uvádějí u těch slov, která jsou typická (na př. skupina bývalých *n*-kmenů), anebo u slov často užívaných. Tím se vyhnuli přílišnému hromadění materiálu, ale na druhé straně zůstává jejich mluvnice i v tomto bodě příručkou, v níž se vše opravdu potřebné najde. — Autoři se snaží vést žáky k pochopení systému jazyka. S toho hlediska je na př. velmi vhodně upraven výklad o skloňování ženských substantiv, kde se vychází vlastně ze srovnávání všech vzorů. Zjednodušení a tím přehlednosti bylo dosaženo

[4]) Vhodně u vokativu nahrazeno tradiční „pátým pádem voláme" výkladem, že „pádem tím oslovujeme", a jeho omezenost v tvarech je dobře vyložena poukazem na jeho významovou platnost. — Proč se však na str. 42 uvádějí zcela neběžné tvary *hrade!* a *kalichu!*?

též tím, že se vzor „kuře“ neuvádí samostatně, nýbrž jen jako zvláštní „kombinovaná“ skupina, a pod. Praktické je také, že obměny hlásek v kmeni (při skloňování subst.) jsou probrány souhrnně zvlášť.

V partii o adjektivech je užitečně zjednodušen výklad o skloňování jmenném (přihlíží se jen k tomu, co je v dnešním jazyce živé); ve výkladu o tvoření adjektiv postrádáme však výklad o tvoření skládáním. V kapitole pojednávající o zájmenech je velmi dobrý výklad o užívání zvratného přivlastňovacího *svůj* v některých častých a typických případech, kdy býváme často na rozpacích (na př. typ „ve svém — našem dopise ze dne . . .“, „děkuji za kladné vyřízení své — mé žádosti“) a o nichž těžko sháníme jinde poučení. Zato u zájmen vztažných neměli být autoři se svým výkladem tak skoupí. Rovněž u akusativu femin. *již* by bylo dobře doporučiti nahrazovat tento tvar raději formou *kterou*. Také u číslovek by bylo dobré upozornit na některé zvláštní případy shody.

U sloves se vychází z třídění podle 3. os. praesentu (osvědčené už z dřívějších učebnic Havránkových), je však podáno i dělení podle kmene minulého. Je správné, že se ani v učebnicích, ani zde v mluvnici neklade přílišný důraz na mechanické zařazování do tříd, nýbrž na to, aby žáci porozuměli celému tvarovému systému sloves. Proto se tu upouští od tradičních t ř í d slovesných a nahrazují se označením s k u p i n y sloves. Velmi názorně ukazuje poměrně jednoduchý systém českých slovesných tvarů přehledná tabulka koncovek osobních (str. 76; jde tu v podstatě jen o tři sady těchto koncovek). Upozornění na str. 91, že tvary typu *tluč! peču* a pod., dosavadními Pravidly stále ještě zakazované, pronikají do spisovného jazyka, ukazuje správné zaměření celé mluvnice k dnešnímu živému jazyku; svědčí o tom i příkladové věty, brané z živého jazyka současného a oproštěné od tradiční „školské češtiny“. — Ve výkladech o přechodnících by snad bylo možno doplnit omezení přechodníků typu *píše* a *nes*; v poučení o videch by snad neškodilo jít trochu více do hloubky i šířky. Pro minulý čas se užívá i dále označení „perfektum“; nebylo by bývalo lépe zavést vhodnější termín „praeteritum“, podobně jako byly vhodně zavedeny některé jiné nové názvy (slovesa předmětová a podmětová, souvětí vylučovací [m. rozlučovací], opět věta oznamovací [m. vypovídací], několikanásobný člen větný — podle Mluvnice Trávníčkovy)?

Syntax podává základní věci přehledně a nepouští se do podrobností nebo věcí sporných, přenechávajíc je celkem právem mluvnicím neškolním. Nutno je vítat hojné poukazy interpunkční (podobně jako v oddílech předcházejících byla častá praktická upozornění pravopisná). Nově a zajímavě se tu vykládá o pořádku slov a stále se přihlíží ke zvukové stránce věty. Setkáváme se tu opět s pojetím přísudku a doplňku, které bylo přínosem prvních Havránkových cvičebnic (přísudek slovesný a přísudek neslovesný se sponou nebo bez ní). Proto snad měly být mezi větami vedlejšími uvedeny též věty přísudkové (na př.: Můj dědeček byl z těch,

kdo šířili osvětu a socialismus po českém venkově). Větu „Pojedeme na hory, kde budeme lyžovat“, uváděnou jako příklad věty přívlastkové, by bylo přece jen lépe nahradit nějakou jinou, i když připouštíme, že se v dnešním jazyce spisovném vztažné věty tohoto typu dost často objevují. Definice jednotlivých členů větných jsou vhodné; zejména též doplňku, který ve škole dělává takové potíže; jedině předmět je vyložen trochu příliš formálně. Přístavek se tu chápe jako druh přívlastku, tedy v podstatě jako u Ertla; v pojetí Mathesiově (a po něm Šmilauerově) je zvláštním syntaktickým vztahem, Trávníček jej chápe poněkud odchylně.

Kapitola o pravopisu je velkým přínosem, neboť dává žákům možnost nahlédnout hlouběji do podstaty našeho pravopisu, poznat jeho osobitý charakter, a tím usnadňuje jeho praktické zvládnutí. Ve školní mluvnici je to úplné novum.[4])

Korektury knihy byly provedeny velmi pečlivě a rovněž grafická úprava svědčí o tom, že autoři promyslili svou práci velmi důkladně. Jen toho je litovat, že příručka tohoto rázu, určená k tomu, aby se brala často do ruky a sloužila delší řadu let, vyšla na velmi špatném papíře (a následkem toho místy i s nezřetelným tiskem); je to škoda i s hlediska čistě hospodářského. Snad se ve vydání neškolním, k němuž by co nejdříve mělo dojít, dočkáme dokonalejší vnější úpravy (a snad i věcného rejstříku, u knihy tohoto druhu nepostradatelného).

Máme-li shrnout nakonec význam této nové mluvnice, musíme říci, že je velkým přínosem naší odborné literatury, a to nejen snad s hlediska školy, po stránce metodické, nýbrž i po stránce vědecké. Hluboká znalost jazykového materiálu a jeho pronikavé jazykovědné zpracování s jednotného theoretického hlediska staví tuto knihu mezi přední díla naší jazykovědy. Jestliže jsme snad tu a tam upozornili na některé drobnosti, jež podle našeho soudu by bylo možno v příštím vydání této knihy upravit, nijak jsme se tím nemohli dotknout vlastní hodnoty celého díla. Mluvnice Havránkova-Jedličkova je gramatikou nového typu, ukazující v mnohých směrech nové cesty našemu mluvnictví. *Fr. Daneš*

II.

V úvodu tohoto referátu již bylo řečeno, podle kterých jazykovědných a metodických směrnic byly vypracovány nové cvičebnice češtiny pro střední školu. Přesto, že tu jde o učebnice zcela nové, je přirozené, že stavějí na zkušenostech autorů starších učebnic pro školy II. stupně (a též na

---

[4]) Kniha se přidržuje důsledně Pravidel českého pravopisu. Jediné výjimky jsou psaní *présens* (Pr.: *praesens*), snad z důvodů pedagogických, a zcela nezvyklá interpunkce v přímé řeči (jak bude ještě o tom řeč dále). — [Vědomě jsme opustili psaní *-ae-* po dohodě s prof. Trávníčkem, protože je přímo protismyslné učit psaní *praesens* a pod. na druhém stupni, kde není latina. Je to udržování starých privilegií a výsad. — *BHk*]

zkušenostech pedagogů, kteří s nimi ve škole pracovali), a to tím spíše, že se někteří z autorů učebnic starších podíleli i na novém zpracování.

Především ovšem se tu vychází z prvního vydání cvičebnic češtiny pro nižší třídy bývalých gymnasií od Havránka, Kopeckého, Starého a Získala, které v letech třicátých znamenaly velký pokrok jak svou naukovou náplní, uplatněním nového pohledu na jazyk jako soustavu účelně spjatých vyjadřovacích prostředků, tak i metodickým zpracováním látky. Vedle toho tu byly zkušenosti s učebnicemi pro bývalé školy měšťanské (Jelínek-Haller, Jazyk mateřský).

V pojetí jazyka věnují nové učebnice ještě více pozornosti vztahu mezi jazykem a myšlením. Jejich látkovou náplní jsou ovšem především výklady mluvnické; nepodávají však žákovi jen výčet a popis jednotlivých jevů, nýbrž se snaží vést ho k tomu, aby pochopil celou mluvnickou stavbu a uvědomil si souvislost formální a významové stránky jazykových prostředků. Ve shodě s tím jsou nejen výklady úvodní kapitoly, vysvětlující vznik lidské řeči jako výtvoru společnosti a zdůrazňující význam jazyka národního, nejen pojetí naukové náplně obou knih, nýbrž i uspořádání látky, a zejména její metodické zpracování a procvičování.

Mluvnické výklady vycházejí od věty, pak se probírá sloveso, dále větné členy, tvoření slov, tvarosloví (zájmen, jmen podstatných i přídavných a číslovek) a souvětí. Druhý díl rozšiřuje poznatky o větě a souvětí, o tvarosloví jmen a věnuje se podrobně tvarosloví slovesa. Až na malé odchylky (přesuny z jedné třídy do druhé) přidržují se obě učebnice osnov; v rozvržení látky se hledí více než v osnovách samých k systému. Přitom tvoří každá z obou učebnic samostatný celek s vhodnou lekcí úvodní a v II. díle i závěrečnou. Rozdělení do lekcí je vedeno především zřetelem k mluvnické látce. Pomůckou pro časové rozdělení je úvodní rozvrh učiva, počítající s nestejnými pracovními podmínkami jednotlivých měsíců.

Při výkladu jednotlivých mluvnických jevů se vychází ze souvislých textů a také k procvičování se často užívá souvislých slohových celků. Tím vede učebnice žáka k tomu, aby „užíval spisovného jazyka vědomě se zřetelem k daným úkolům a nikoliv pouhým mechanickým nácvikem“ (Úvodní poznámky).

Pojetí, které nezanedbává významovou stránku mluvnických jevů, projevuje se ovšem ve formulaci mluvnických poučení, shrnujících výsledek výkladu či spíše rozboru určitého mluvnického jevu. Tyto poučky se nespokojují popisem znaků, nýbrž zdůrazňují úkol příslušného jevu, a to nejen při výkladech o větě a jejích členech (na př. definice souvětí I/24, II/101, předmětu I/62, přívlastku I/69), ale i při výkladu jednotlivých slovních druhů, ba i tvarů (na př. definice adjektiva I/183, zájmena I/105, slovesného rodu II/53, přechodníku II/65). Uplatnění tohoto pojetí v cvičebnici má ovšem i stinnou stránku, protože pochopení těchto vztahů je

nekdy přece jen nad schopnosti většiny jedenáctiletých nebo dvanáctiletých dětí. Při tvaroslovném třídění jmen a sloves se vychází ovšem opět ze systému dnešního jazyka, stejně jako tomu bylo — po prvé v školské praxi — v původních Havránkových cvičebnicích.

S novým pohledem na jazyk a jeho úkoly souvisí i pozornost věnovaná tvoření slov, dosud ve škole přehlíženému, a péči o spisovnou výslovnost. Vedle toho je však náplň obou cvičebnic obohacena o zcela novou složku: nevedou jen k poznání mluvnické stavby jazyka, nýbrž i k jeho účelnému užívání, nejsou jen učebnicemi mluvnice, nýbrž i praktického jazykového výcviku a slohu. Jazyková a slohová výchova jsou zde po prvé skloubeny. Nejde tu ovšem o sloh individuální, nýbrž o sloh objektivní, jemuž lze naučit. Je to „výchova k určité slohové pohotovosti a zběhlosti“ v hlavních druzích objektivního slohu, a to nejen písemných, ale i mluvených, která „patří k všeobecnému vzdělání právě tak jako základní znalosti pravopisné a mluvnické“ (srov. Mathesius, Čtení o jazyce a poesii, 1942, str. 37). Tento starý požadavek je zvláště aktuální dnes, kdy lidově demokratické zřízení žádá na svých občanech, aby dovedli pohotově psát i mluvit. A tak se žáci učí formulovat dotazy, omluvy, potvrzení, stručná sdělení, jsou rozborem a cvičeními vedeni k uvědomělému vypravování (I/52), ke skladbě dopisu (I/108), k sestavování slohového celku podle hesel (I/133, I/228), k bohatosti výrazové (II/35, 116, 131) atd.

Texty, které jsou východiskem k poznání jazykových jevů a prostředkem k jejich procvičování, jsou vhodné po stránce slovesné i thematické. Zčásti to jsou ucelené, myšlenkově uzavřené ukázky z krásné i odborné literatury, původní i přeložené, v originálním znění nebo ve vhodné úpravě (Drda, Fadějev, Fučík, Gottwald, Jirásek, Katajev, Nejedlý, Němcová, Olbracht, Vančura, Wolker a j.), hojně je využito i výrazového bohatství lidové poesie. Hodnotné jsou však nejen texty zaručené jmény vynikajících spisovatelů, nýbrž dobrou úroveň mají velkou většinou i články sestavené autory učebnic. Text násilně a primitivně sestrojený k demonstraci určitého jevu je v těchto cvičebnicích jen zcela ojedinělou výjimkou (I/155, 156). Svými náměty se texty neomezují na obvyklá, t. zv. čítanková themata (Na čekané, Jedlové semínko vypravuje, Lev a myš), nýbrž poskytují průřez děním dnešní doby a thematicky jsou velmi pestré, čerpajíce z nejrůznějších oborů. Přispívají tím i k národní, sociální a státně politické výchově nových občanů. Přitom hledí k myšlenkové sféře a psychologii jedenáctiletých dětí, zvl. hochů, k jejich zájmu o techniku, sport, život v přírodě, k jejich sklonu k dobrodružnosti a k závodivosti. A tak tu nacházíme články a cvičení jako Na představení krátkých filmů, Půjčovna knih v autobusu, Naše armáda, Automobilové závody, Sběr papíru, Pětiletka v zemědělství, V pionýrském táboře, Stavba nového Štefánikova mostu, Leningradské jaro, Zač vděčíme SSSR, Povrchové dolování, Ze života partyzánů atd. Tytéž zřetele vedly i themata cvičení slohových

(přípravy na prázdniny, popis májového průvodu, příležitostné projevy, referáty atd.). I k roční době a různým příležitostem se při volbě a zařazení themat přihlíží téměř důsledně.

Naznačení metodického postupu, které bylo v původním vydání Havránkových učebnic novinkou, zůstalo v novém zpracování zachováno. Návodné výklady byly částečně přejaty, některé však byly zdokonaleny nebo nově formulovány. Někde se ovšem ani návodu dovedně sledujícímu svůj cíl nepodařilo osvětlit jev přiměřeně dětské chápavosti. Bývá to zpravidla způsobeno obtížností látky (doplněk I/71, II/37, 38). Tvaroslovná látka je v tomto novém zpracování podána nejen v textech, nýbrž i v hotových paradigmatech, která snadněji vyvolávají představu systému. Poznatky, k nimž se tímto způsobem došlo, jsou v každé lekci shrnuty v poučky, typograficky od ostatního textu odlišené. Jen ojediněle se stává, že z poznatků v poučce shrnutých nebyl některý vyvozen (I/72 „... vlastností přisouzenou mu dějem slovesa ...“, „... jméno podstatné ...“). Při formulaci pouček určených pro nižší stupně se vždy kříží snaha o přesnou definici s požadavkem srozumitelnosti a přizpůsobení dětské chápavosti; jen zřídka se ve cvičebnicích najde zjednodušení nad míru nezbytné přesnosti („místo čárky může býti mezi větami spojka *a, i*“ I/24). Kromě pouček shrnujících poznatky o soustavně probraných jevech najdeme v lekcích i poučky příležitostné, drobnější, na jazykovou praxi zaměřené; jsou označeny heslem *Pamatuj!* Opakování větších úseků látky usnadňují souhrnné otázky na konci kapitol. Jejich předností je, že nejsou zaměřeny k pouhému mechanickému opakování pouček, ale že vedou někdy i k novému pohledu a nutí k samostatné úvaze. Vedle pouhých otázek bývají zařaděna i souhrnná opakovací cvičení. Metodicky správná je rozmanitost způsobů procvičování; z několika cvičení na tentýž jev je zpravidla každé jinou cestou k témuž cíli. Bývají nejen svou thematikou, ale i metodou přizpůsobena psychologii žáků (I/79 soutěž, II/70 řetězy).

Zásady metodického zpracování mluvnické látky byly nově a vhodně doplněny metodickým zpracováním zařaděných partií slohových. U důležitých základních slohových typů se rozborem ukázky dochází k uvědomělému slohovému projevu (vyprávění I/52, II/150, dopis I/108, mluvený projev vyprávěcí II/60, pozvání II/93), cvičení jsou zpravidla řízena hesly. V metodě výkladů mluvnických a pokynů k výchově slohové se uplatnila dlouholetá učitelská praxe; budou tedy učitelům méně zkušeným oporou, starým praktikům příležitostí k srovnání.

V terminologii se obě cvičebnice celkem přidržují jednotného názvosloví. Nově[1]) se zavádějí termíny „člen několikanásobný“ místo „člen rozšířený“, „věta podmětová“ a „věta předmětová“ místo „věta podmětná“ a „věta předmětná“ (odchylně od současně vydané Stručné mluvnice české pro

[1]) Podle Mluvnice Trávníčkovy.

střední školu), „skupina“ sloves místo „třída“. Latinské termíny jsou tu rozumně omezeny (názvy některých druhů slov, pádů, rodů, slovesných tvarů atd.). Ve vzorech se nově (a vhodně) objevil pro skloňování maskulin na *-a* vzor „předseda“ místo „sluha“, pro skloňování přídavných jmen určitých tvrdých vzor „mladý“ a pro přídavná jména neurčitá vzor „rád“ (místo „chudý“ a „chud“). Jako vzor přídavných jmen přivlastňovacích se uvádí paradigma adjektiva „matčin“ místo obvyklého „bratrův“, (opět odchylně od Stručné mluvnice), patrně z důvodů metodických (pro zřetelné zvukové rozlišení koncovek *-ni*, *-ny*).

Obě cvičebnice mají naukovou náplň opravdu bohatou, ačkoli autoři projevili — ve srovnání s původními učebnicemi Havránkovými a zejména s učebnicemi Hallerovými-Jelínkovými — snahu o umírněnost. Přesto podávají maximum, které předpokládá velmi dobrou průpravu ze školy I. stupně u žáka a svědomitou přípravu, eventuálně i schopnost kritického výběru u učitele. U cvičení se výběr přímo předpokládá, učitelé mají možnost volit z bohaté zásoby podle konkretní potřeby.

Co se týče jazyka obou učebnic, je ovšem přirozené, že v cvičebnici českého jazyka lze těžko nalézt příležitost k vytýkání odchylek od spisovné normy. Ze starého zpracování zůstalo na několika místech významové nerozlišování zájmen „jaký“ a „který“ (na př. I/135: Jakým zájmenem hledáme pády?). V některých úkolech by bylo vhodné nahradit zájmeno „tento“ přídavným jménem „následující“, aby nevznikla možnost různého chápání, a nahradit spojení „Jak se oslovují (posluchači, hosté) . . .“ (I/76, II/139) jasnějším „Jak oslovujeme (posluchače, hosty) . . .“. Ojediněle se objevuje nepřesná formulace způsobená snahou o stručnost vyjádření (I/89: „Předložka *s*, *se* je tam, kde by se řekla předložka *na*“; I/67 „Najděte a určete význam všech příslovečných určení“).

Od všeobecně vžitého způsobu, též Pravidly předepsaného, se soustavně liší interpunkce přímé řeči; uplatňuje se tu zásada o rozdílu mezi znaménky rozdělovacími a rozlišovacími. Protože bylo tohoto způsobu užito i v jiných učebnicích a nyní i v učebnici češtiny, bylo by zapotřebí v novém vydání Pravidel tuto změnu a její příčiny co nejdříve osvětlit a ukončit tím nejistotu. Rovněž praxe psaní zájmen „Vy“ a „Váš“ při oslovení několika osob v dopise (II/78) se liší od zásady naznačené v Pravidlech (str. 166). I v této věci by se mělo nové vydání Pravidel jasně vyslovit a odstranit tím kolísání.

Snaha o to, aby se obě knihy dostaly včas do rukou žáků, je také asi příčinou některých opominutí, na př. nejednotnosti interpunkce v nadpisech článků a některých tiskových chyb. Některé závažnější uvádíme, aby mohly být v příštím vydání opraveny. Vypadnutím slova vznikla věcná chyba v cvičení na příslovečné určení na str. I/67 („oči jako trnky“ m. „oči černé jako trnky“), přehozením řádků byl porušen sled v poučce na str. I/24, vytištěním téhož řádku dvakrát porušen smysl na str. II/85. U ně-

kterých slohově zaměřených cvičení chybí označení „Slohové“, typografickou úpravu by bylo třeba opravit v cv. 4 na str. I/84, 85, v paradigmatech na str. I/156, v článku I/86.

Většinu těchto nedopatření je zajisté možno v příštím vydání snadno napravit. Vedle toho přejeme oběma učebnicím do pokračování jejich života v dotiscích a přetiscích dobrý papír a pěkné, zřetelné typy. Zejména II. díl je tištěn typy pro učebnice příliš drobnými a ne dost rozlišenými (v. na příklad přehled slovesných skupin na str. 90). A ještě jedno přání: Dobré, vhodně volené obrázky by pomohly získat zájem a přízeň dětí, zvyklých z národní školy na ilustrované učebnice; někde by obrázků mohlo být i metodicky využito pro výklad nebo pro cvičení.

Tímto referátem jsme chtěli především upozornit své čtenáře na radostnou skutečnost, že naše střední škola dostala nové, moderní učebnice češtiny. Skutečným posudkem o nich bude teprve to, jak se osvědčí v praxi, jak s ní budou spokojeni učitelé a jak rády a s jakým úspěchem se z ní budou učit děti.

K. Kozlová

Na okraj dětské literatury

Knížkám pro děti nebyla dlouho věnována taková pozornost, jaké by si byly zasluhovaly. Zejména po stránce jazykové byl tu stav velmi neuspokojivý a teprve v poslední době se tu setkáváme jak s větším zájmem odborníků, tak i se zvýšením jazykové úrovně publikací. Dnes se soustředilo vydávání dětských knih ve Státním nakladatelství dětské knihy (SNDK), které pojímá svůj úkol opravdu odpovědně, a to i po stránce jazykové. Z jeho četných publikací chceme si dnes povšimnout zatím jen knížek pro nejmenší.

Psát nebo překládat knihy pro nejmladší — nemůžeme říci ani čtenáře, nýbrž posluchače — je úkol velmi obtížný a vyžaduje nejen tvůrčí schopnosti slovesného umělce, nýbrž i zkušeného, ne ovšem nutně učeného pedagoga a psychologa. Výběr jazykových prostředků musí zde být vhodně omezen a správně zaměřen. A tu, musíme říci, není ještě naše dětská literatura vždy tam, kde bychom ji rádi viděli. Jde tu většinou o slovní doprovod k obrázkům, ať už veršovaný, nebo prozaický. Dnes se už — pochvalme si to — nevyskytují vcelku verše à la „veveruška se jim směje: „Nešikové, jeje, jeje“ nebo „Stálo jak ptáče zbloudilé | a hledělo tak plaše, | uviděli je děda s babičkou | a zvolali: ‚Ach — bude naše!‘ “ a pod., t. j. veršování — řekli bychom — pologramotné. Ale chybuje se jinak. Už zesnulý prof. V. Mathesius upozornil na to, že do dětské knihy se lépe hodí výraz „ševcovský učedník“ než „obuvnický učeň“. Proč? Slova mají vedle svého věcného významu též své citové zabarvení a „domovskou příchuť“. A právě u malého dítěte se tyto „mimologické“ stránky slovního

významu silně uplatňují. Je tedy třeba vybírat jednak výrazy působící výrazně na obraznost a vůbec vnímavost dětskou, jednak výrazy nepříliš vzdálené okruhu představ a zájmu malých dětí. Neznamená to, že by se měl slovník násilně ochuzovat — čtením (nasloucháním) si naopak dítě musí svůj slovníček rozhojňovat a docela rádo a zvídavě se vyptává, ale nutno se tu přece jen omezovat a pak vybírat z možných synonymních výrazů vždy prostší a názornější (konkretnější). Samozřejmé je, že je tu výběr slov určován zčásti i látkou, a pak by se tu mělo přihlížet i k rozdílům mezi děcky městskými, venkovskými a pod. Skutečný básník, zejména ten, který píše dětské říkanky vlastně pro své děti, vše to ovšem správně vyciťuje (srov. na př. některé říkanky Hrubínovy). Ovšem nemůžeme předpokládat, že se budou tisknout jen verše předních básníků. Autoři méně vynikajících schopností vyciťují také velmi dobře, že je třeba zaměřit se na expresivnost výrazu, ale volí k tomu často nevhodné prostředky, jako na př. více méně otřelé „poetismy“, přemíru zdrobnělin a pod. („Cvrček ladí housličky, bude prý hrát písničky. Všem květinkám, aby spaly, broučkům, aby neplakali. I hvězdičkám na nebíčku pošle píseň po měsíčku . . .“ nebo: „Jedenkrát, jak zázrakem, | jenž splétá svoje sítě, | se objevilo u chaty | jim čarokrásné dítě“ [tento doklad je však už staršího data]). Přistoupí-li k tomu někde ještě jistá tvrdost v tvoření veršů (t. j. verš plný vycpávek a rytmicky málo plynulý a výrazný), vznikne plané veršování, které dětem nic neříká. Jak jsou naproti tomu prosté, ale názorně konkretní a působivé, zejména ve spojení s vhodným obrázkem, na př. tyto verše Hrubínovy: „Do dubna, do dubna | nevyšel kůň za humna, | ale dnes už oře, vláčí, | pokukuje po oráči.“ — „Narodil se chlapeček | malý jak tvůj paleček, | v náprstku ho vykoupali, | ve skořápce kolébali: | Spi, Palečku, spi!“

Zejména ovšem všechny tyto nedostatky zřetelně vystupují v textu přeloženém. Tak byly na př. přeloženy Majakovského říkanky s obrázky pro nejmenší *Zvěřinec*. Některé verše jsou přeloženy opravdu velmi pěkně, na př. „Toto zvíře zve se lama. | Lama syn a lama máma.“ — „Zde je malý pelikán | i pelikán velikán“ (je tu vhodné zaměření na zvukovou stránku: děti mívají rády takové žertovné hříčky ve výslovnosti, mají smysl pro hudební kvality jazyka — a cvičí se také ve zřetelné artikulaci). Ale přesto uniklo i tak dobrému překladateli, jako je Jiří Taufer, na př. dvakrát zcela neživé slovo *chvost*, obtížné sloveso *vměstnati se*, zcela knižní passivní vazba *leží nikým neviděn*; o velbloudu se tu říká, že „k snědku má jen suché *houští*“, a nezdařilo se ani veršování o žirafě: „Zde žirafa s dlouhým krkem. | Jemu díky | žirafa má potíž s nákrčníky(!). | Výhodu má žirafátek matka, | mají aspoň co objímat žirafátka.“ — Veršovaná knížka Korneje Čukovského *Všechno na ruby* (s obrázky Jos. Bidla), přeložená J. Dolinou a T. Haškovou, má nedostatky částečně jiné. Z nevhodných výrazů uvedeme na př. *po libosti* (rýmuje se ovšem s *dosti*),

zpovzdáleči a verš „nebudeme káchat *více*“. Za velmi podstatný nedostatek pokládáme však to, že si překladatelé neuvědomili, že sice označení různých zvířecích zvuků je v každém jazyce v podstatě onomatopoetické (zvukomalebné), t. j. vychází od oněch přírodních zvuků, ale tyto „hláskové náhražky“ jsou v každém jazyce poněkud jiné, ustálené jazykovým zvykem. U nás přece kachny nedělají „kra“, vepři chrochtají (a nedělají tedy „chru“) a pod. — Objevili jsme tu i jednu hrubší chybu mluvnickou („A na poli jako šipky prohá*ní* [m. -ějí] se čilé rybky“). (Musíme však ihned dodat, že vcelku dbá Státní nakladatelství dětské knihy velmi pečlivě na to, aby se v jeho knihách mluvnické ani pravopisné chyby nevyskytovaly, a zaslouží za to plného uznání.) Vůbec celý překlad této knížky působí dojmem jisté neobratnosti (násilný slovosled, nesourodost výraziva a pod.); je to škoda, neboť děti si snadno verše pamatují a kazí si tak svůj jazykový vkus. O mnoho lépe se nezdařil našim překladatelům ani převod jiné knížky Čukovského, *Voda, mýdlo, umyvadlo.* Pro srovnání uvedeme vedle sebe první pětiverší v originále a v překladu: Одеяло убежало, | улетяла простыня, | и подушка | как лягушка | ускакала от меня. — „Prostěradlo | na zem spadlo, | pokrývka se pozvedne | a s ní jaře | dva polštáře | utíkají ode mne“. Překladatelům se tu nepodařilo vystihnout plně živost sloves originálu a nahradili názorné přirovnání s žabkou (лягушка) knižním příslovcem *jaře.* — Dále bychom mohli vytknout na př. poněkud vulgární rčení *co bych mrk’, jen ho sper* a nevhodný (pro děti) poetismus „strašných umyvadel *řád*“ a pod. Závěrečné verše jsou rytmicky pochybené: „vždyť vodou | nelze přijít | ke škodě! | Buď věčně | věčná | sláva | vodě!“

Vedle volby vhodných slov a výrazů je v knihách pro děti neméně důležitá větná skladba. Té si je nutno všímat zejména v dílech prozaických (i když ovšem násilný, pokroucený slovosled se objevuje zvláště ve verších). Prozaické texty pro nejmenší musí dbát především té skutečnosti, že budou dětem hlasitě předčítány, tedy dbát všech požadavků jazyka a slohu projevů mluvených, nikoli psaných. Každý, kdo předčítal někdy nahlas pohádky Erbenovy nebo Němcové, si jistě všiml, jak dobře se čtou a jak pěkně znějí — a jak zaujmou malé posluchače. A je až ku podivu, jak většina malých dětí má jemně vyvinutý smysl pro zvukové hodnoty jazyka, jak dovedou pozorně naslouchat dobrým textům, jejichž celkový a mnohdy i částečný smysl jim nesporně uniká (platí to ovšem i o verších). Není tak snadné do všech podrobností zjistit, v čem objektivně záleží ono opravdu „kouzlo“ jazyka našich klasiků, vlastně se o to ještě nikdo ani nepokusil. Můžeme však mít za to, že tu záleží hodně na intonační linii a na frázování. To znamená, že věta je utvářena (zejména pomocí slovosledu) tak, aby při zachování své celistvosti tvořila zcela přirozené úseky (kóla), zakončené intonační kadencí. Toto kadencování však nebývá nikdy mechanicky monotonní, nýbrž podoba kadencí je

modifikována jednak různou významovou platností jednotlivých kól, jejich vztahem k okolním úsekům a k významu celé věty, jednak slovní podobou úseků (délka a počet slov, především pak poloha větného [úsekového] přízvuku, t. j. slova s významovým jádrem). A právě v této souhře složky obsahové a formálních jazykových prostředků záleží také jazykově tvůrčí umění.

Po téhle stránce nás mnohé texty pro mládež nemohou zcela uspokojit. Je pravda: takřka úplně zmizel toporný nebo násilný pořádek slov a nesetkáváme se téměř s nevhodně složitými souvětími. Avšak někteří autoři upadají do opačného extrému — zjednodušují svou větu až příliš. Sestavují odstavce takřka ze samých jednoduchých vět hlavních. (Na př.: „Adámek si vykračuje po ulici. Kolem po dláždění poskakují vrabci. Vrabečkové hledají v každém žlábku kdejaké semínko. Nad každým drobečkem se radují a moc čimčarují. — Adámek ne. Ten se neraduje. Vykračuje pyšně a v ruce drží velikánský namazaný krajíc. Na vrabečky se dívá svrchu.") Takové vyprávění je monotonní, jeho zvuková i významová linie rozbitá a po významové stránce bez napětí. Takovíto autoři zřejmě vycházejí z mylného, ale velmi rozšířeného předpokladu, že jazyk prostého vyprávění, jazyk hovorový a pod. se vyhýbá vůbec souvětím, zejména pak souvětím podřadným. Skutečnost je však jiná. Všimneme-li si blíže na př. zápisů lidového vyprávění (Kubínovy sbírky a j.), lidového podání vůbec (i v uměleckém zpracování Erbenově a pod.) i projevů hovorových kolem sebe, vidíme, že tu souvětí jsou docela častá, i souvětí podřadná (ovšem jen jistých typů).

Těchto chyb není bohužel prosta ani jinak dobrá knížka Ondřeje Sekory *Pohádka o stromech a větru*; její věty jsou příliš strohé a chudé (pochybujeme, že si je autor přečetl po sobě nahlas). Pěkný námět ochrany přírody by autor „Ferdy mravence" dovedl zpracovat jistě svižněji.

Že vyprávění — i pro nejmenší — se neobejde bez souvětí, i dosti dlouhých, dosvědčuje celkem velmi pěkná knížka Olgy Ptáčkové-Macháčkové *Ivánek u opiček* (obrázky jsou vzaty ze sovětského loutkového filmu téhož námětu). Autorka se nijak nebojí souvětí souřadných („Byl smutný, nechtěl si ani hrát, ani lézt po stromech, ani chytat pestré motýly, stále jen seděl pod stromem, podpíral si bradičku a přemýšlel") ani podřadných („Teprve později, když si Ivánek sedl mamince na klín a vyprávěl jí všecko, co se mu přihodilo, pochopila a měla radost, že je zas u ní"), a zcela právem. Každé takové souvětí tvoří významový celek, jehož jednotlivé složky jsou k sobě pevně vázány nějakou situací (místně, časově, dějově, psychologicky). Rozdrobíme-li však souvětí bezdůvodně na kousky (t. j. samostatné věty), zbavujeme se tím možnosti učit dítě myslit, chápat a vyjadřovat se v souvislých celcích. Nebo přesněji: učit je ujasňovat si přesné vztahy mezi jednotlivými prvky těchto celků, neboť dítě od počátku chápe komplexně; jedním slovem vyjadřuje zprvu celou situaci atd.

Také přímé řeči jsou u mnohých autorů strojené, umělé a svědčí o tom, že se neopírají o zkušenosti získané nasloucháním živému hovoru. Leckde se setkáváme jakoby se strachem z různých těch „tak“, „pak“, častého užívání ukazovacího „ten“, osobních zájmen a pod., výrazů, bez nichž si nedovedeme skutečný hovor představit (na př.: „Já jsem tam jel elektrikou!“ „Adámku, tak nám pověz, jaké číslo měla *elektrika!*“ místo „. . . *ta* elektrika“. — „*Kéž* bych měl létající koberec!“ místo „Kdybych tak měl . . . !“, ukáží m. ukážou atp., inf. na *-ti* atd.). Tu se budou musit autoři zbavit strachu z toho, že jazyk hovorový je snad méněcenný a pod.; naopak, dítě se musí seznamovat s vlastním jazykem spisovným právě prostřednictvím jazyka hovorového. Tomuto umění literárního využití hovorového jazyka se mohou dobře naučit u našich dobrých vypravěčů, od Erbena až k nejnovějším. A ovšem měli by též dobře naslouchat hovorům dětským i jiným — a číst po sobě nahlas.

Na konci svých poznámek bychom si snad měli povšimnout ještě grafické úpravy a ilustrací recensovaných knih. Obojí si zaslouží pochvaly. A nejen snad obrázky osvědčeného Ondřeje Sekory, ale i většiny ostatních (Jos. Bidla, Heleny Zmatlíkové a j.). Zdá se, že konečně pomalu mizejí z dětských knih obrázky, jejichž autoři vycházeli z předpokladu, že čím jsou primitivnější, nezřetelnější, rozmazanější a pod., tím že jsou dětem bližší. Je to však, myslím, předpoklad zcela mylný. Dítě potřebuje zřetelnost, konkretní určitost (srov. Lada, fotografie!), rádo si přímo prstem ukazuje předměty atd., o nichž „čte“. Zmínění ilustrátoři se dopouštějí téhož omylu jako ti, kdož se domnívají, že jim jejich děti budou lépe rozumět, budou-li na ně šišlat a užívat jejich zkomolenin. Ze škodlivého omylu je často vyvede děcko samo, když začne jejich výslovnost opravovat.

Fr. Daneš

Trávníčkova Mluvnice spisovné češtiny v ruském překladu

Významnou událostí, o níž chceme podat alespoň stručnou zprávu ještě v tomto čísle, je vydání ruského překladu *Mluvnice spisovné češtiny* Františka Trávníčka. — Obvykle se překládají z cizích jazyků jen knihy o jazyce prakticky zaměřené. Jestliže nyní byla v díle Trávníčkově přeložena dnes nejpodrobnější a nejdůkladnější vědecká mluvnice současné spisovné češtiny, je v tom třeba vidět jak ocenění práce Trávníčkovy a s ní české jazykovědy vůbec, tak projev opravdového a širokého zájmu sovětské veřejnosti o češtinu.

Zatím vyšel I. díl, obsahující hláskosloví, tvoření slov a tvarosloví, v překladu A. G. Širokovové za redakce N. A. Kondrašova.[1])

[1]) Fr. Travniček, *Grammatika češskogo literaturnogo jazyka*, Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1950. — Stran 466, cena váz. výtisku 25 rublů 50 kop.

Krátká doba, která uplynula od prvního českého vydání (v r. 1948), svědčí o značné pohotovosti odborníků, kteří na překladu pracovali. Vedle této pohotovosti je třeba zvláště ocenit pečlivost, s jakou byla práce přeložena — i když jsme ještě neměli možnost podrobného srovnání obou znění —, a rovněž úhlednou úpravu knihy. Ba, v některém ohledu předčí grafická úprava překladu originál: tak členění textu na stránce je tu rozhodně přehlednější a umožňuje rychlejší orientaci. Je však škoda, že tiskárna neměla k disposici pro česká slova tištěná latinkou stejné typy pro písmena s nadřádkovými diakritickými znaménky (kromě *á* jsou čárkovaná a háčkovaná písmena menší a to způsobuje, že je v příkladech linie sazby nerovná).

Obtížná sazba a korektury jsou provedeny znamenitě, tiskové chyby v českých slovech jsou v textu mluvnice, zdá se, ojedinělé (358 *moře*); poměrně víc chyb se vloudilo do česko-ruského slovníčku, který je k mluvnici připojen a jenž obsahuje nejdůležitější příkladová slova. Jde především o chyby v kvantitě slov, daleko řidčeji jiné (tak *kozkouskovati* místo *rozkouskovati* zabloudilo mezi slova začínající s *k*-).

Po stránce jazykové je překlad odborně zcela na výši, a to co do pojetí gramatického i přesnosti ruských lexikálních ekvivalentů. S hlediska terminologie je však nutno upozornit na nesprávné překládání českého termínu *doplněk* na několika místech (na př. na str. 360, 362, 368 a j.) ruským *dopolněnije*, které znamená ‚předmět' ; vede to ovšem k nejasnostem, jako „*Sám* se užívá jako *předmětu* (dopolněnije) k podmětu (ty)" — 368; „jmenných forem (adjektiv) se užívá jako *předmětu* (dopolněnija)" — 360. — Překladatel si také nevěděl rady s novým Trávníčkovým termínem „obsahové určení" a překládá jej nesprávně jako „rozvité příslovečné určení". — Na str. 7 se užívá (česky) nevhodně termínu „obecná čeština" ve smyslu „obecný jazyk spisovný" (jak má originál) — „obecná čeština" má ustálený význam útvaru nespisovného jazyka.

Text byl místy zkrácen a upraven, a to šíře, než předmluva udává; zkrácení neporušilo podstatně smysl ani sled autorových výkladů, ale přece na některých místech snad bylo spíše na místě častější vynechání některých příkladů (které jsou většinou uváděny v rozsahu, jak je má originál) než vypuštění některých odstavců výkladu; tak na př. v oddíle o tvoření přídavných jmen složených chybějí dvojice typu *čtyr-* a *čtyř-*, na př. *čtyrruční* atd. (str. 285), totéž platí o § 157 a j. Někde zkrácení trochu pozměnilo výklad jevu (str. 192 *Spořilov*).

Ale — kromě matoucí záměny termínů „doplněk" a „předmět" — jde jen o podrobnosti. Jako celek je překlad Trávníčkovy mluvnice znamenitým dílem a přispěje jistě k dalšímu zvýšení zájmu ruských slavistů o češtinu a k prohloubení studia slovanských jazyků, jak na ně upozornil ve svých statích J. V. Stalin. Majíce v rukou Trávníčkovu Mluvnici v ruském znění, uvědomují si tento závažný úkol i linguisté čeští. *K. Hausenblas*

DROBNOSTI

POVĚŘENKYNĚ A STACHANOVKA. Zrovnoprávnění žen v socialistické společnosti se obráží — jak to ani jinak nemůže být — i v našem jazyce. Zejména také v tom, že potřebujeme přitvořovat ženské protějšky k mužským jménům označujícím různá zaměstnání. Slova jako *ministryně*, *tkadlena* a pod. jsou dnes součástí běžné zásoby slovní.

Obdobné postavení jako v českých zemích ministři mají na Slovensku členové sboru pověřenců, kteří se nazývají slovensky *povereníci*. V červenci letošního roku byl ressort práce a sociální péče svěřen — po prvé — ženě, Emilii Janečkové-Murínové. Slovenština má k tvaru *povereník* přechýlenou podobu *povereníčka*. Jakého označení se má užívat v češtině? Je tu možno uvažovat o dvou způsobech přechýlení, buď příponou *-yně*, nebo *-ka*, tedy *pověřenkyně* nebo *pověřenka*, neboť od jmen na *-ec* se tvoří ženské tvary obvykle jen těmito dvěma příponami (*cizinka, snoubenka; pěvkyně, poslankyně, vyslankyně*). Ačkoli jsou tu možné obě podoby, přece jen se přikláníme k podobě *pověřenkyně*, jak už se ostatně po krátkou dobu u nás ujímá, protože dobře zapadá do skupiny významově blízkých názvů *poslankyně, vyslankyně* a pod. Kromě toho je tu silnou oporou i český protějšek pověřenkyně, t. j. *ministryně*.

Poněkud jiná je situace u ženského jména k názvu *stachanovec*; tento název je odvozen od osobního jména *Stachanov* a označuje nejvyšší typ pracovníka v socialistické společnosti. V jednom překladě z ruštiny jsme četli o výkonech sovětských *stachanovek*; je tato forma, přejatá z ruštiny, pro češtinu vhodná? — Kdyby bylo slovo *stachanovec* vytvořeno v češtině samostatně, čekali bychom tu tvar *stachanovovec*, podobně jako je *pavlovovec* k *Pavlov*, neboť jména příslušníků hnutí, různých směrů, skupin a učení (*lumírovec, darwinovec*) tvoří se příponou *-ovec* od jmen vlastních (příslušné podoby ženské se tu nevyskytují). Avšak výraz *stachanovec* byl již jako hotové slovo přejat z ruštiny a stejně tak *stachanovka*. Jistá nepravidelnost těchto tvarů v češtině (přípona *-ec* místo *-ovec*) nám tu však nevadí, jsou plně srozumitelné v obou rodech a odpovídají jiným domácím dvojicím na *-ec* / *-ka* tvořeným ze základů jmenných (*cizinec — cizinka, vlastenec — vlastenka* a pod.)

(Předneseno v Jazykovém koutku.) *kHs*

JESLOVÝ LÉKAŘ. Je otázka, jak vedle lékaře školního, závodního a pod. nazývat lékaře přiděleného jeslím (dětské opatrovně)? Přídavné jméno k slovu *jesle* není v běžném jazyce dosti obvyklé a jeho tvoření může tedy působit jisté rozpaky. Ale je to jen pro tu nezvyklost. Potřebujeme-li vskutku utvořit takové přídavné jméno, bude to nejspíše tvar *jeslový*. Uvádí jej i Příruční slovník jazyka českého; má ovšem pro ně jen jediný doklad, a to z mysliveckého názvosloví v názvu věci „jeslový krmelec“. Jde tu tedy o slovo málo užívané, to mu však nic neubírá na

jeho správnosti. Pomnožné podstatné jméno *jesle*, v původním významu značící zařízení na zakládání píce, souvisí se slovesem „jísti“. Po stránce slovotvorné se mu velmi podobá pomnožné podstatné jméno *housle*, které souvisí se slovesem „housti“, a tato shoda tvoření se týká i příslušných přídavných jmen. *Jeslový* je tedy utvořeno podle stejného pravidla jako přídavné jméno *houslový*, kterého užíváme zcela běžně, a to nejen o věcech (na př. houslový klíč), nýbrž i o osobách, (na př. houslový mistr, houslový virtuos).

Možné jsou ovšem i tvary *jeselní* nebo *jeselný* (má i Jungmann vedle *jeslový*) a *jeselský*, nikde však dosud nedoložené. Všechna tato čtyři adjektiva by vyhovovala i po významové stránce, což je jistě zajímavé. Přídavná jména na *-ní*, *-ný* a *-ový* patří mezi živé, tvořivé typy adjektiv „široce vztahových“ (termín Trávníčkův), tvary s příponou *-ský* jsou hojné mimo jiné u přídavných jmen tvořených z obecných jmen místních a z některých jiných. Stačí uvést tato spojení: *obvodní, závodní, rodinný, posádkový, vězeňský, vojenský lékař.* Rozhodujeme-li se pro tvar *jeslový*, činíme tak nejen proto, že jeho užívání je už doloženo, nýbrž též, že je u něho souvislost s podstatným jménem „jesle“ na první pohled a poslech zřetelnější než u podob druhých.

Zbývá ještě dodat, proč dáváme do jisté míry přednost spojení adjektivnímu (*jeslový lékař*) před užitím přívlastku neshodného (*lékař jeslí*). Jistě proto, že se tu opíráme o celou řadu spojení obdobných (závodní, vojenský... lékař) a že je to v souhlase s obecnou tendencí dnešního odborného jazyka užívat u dvojslovných názvů spíše spojení „adjektivum + substantivum“ (srov. na př. *úrazová zábrana,* nejnověji dokonce i *škodová zábrana* a j. v.).

—*šta*

Dne 21. listopadu t. r. zemřel ve věku 84 let *VÁCLAV FLAJŠHANS*, zasloužilý český filolog. Jeho hlavním oborem byla staročeská filologie, a to jak filologická a literárně historická práce o starých českých památkách, tak jejich vydávání (*Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého* [1903], *Česká přísloví* [1911—13], *Klaret a jeho družina* [1926—29]). Soustavně se věnoval bádání o životě a díle Jana Husa a vydávání jeho spisů [*Mistr Jan řečený Hus z Husince, Literární činnost M. Jana Husi* [1900], *Spisy M. Jana Husi* [1903—8], *Mag. Io. Hus sermones in Bethlehem* [1938—47]). Pokusem o soustavné dějiny spisovného jazyka je práce *Náš jazyk mateřský* (1924).

Tento pilný pracovník byl dobře znám i čtenářům našeho časopisu. Jeho jméno se objevilo mezi přispěvateli Naší řeči již v I. ročníku a jeho články nechybějí téměř v žádném z ročníku následujících; posledním Flajšhansovým příspěvkem v Naší řeči bylo pojednání z jeho oblíbeného oboru, o slovním bohatství češtiny (roč. 30, 1946).

Nejlepší práce Flajšhansovy zůstanou trvalým přínosem pro českou filologii a redakce i čtenáři Naší řeči zachovají tohoto neúnavného pracovníka v trvalé paměti.